

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Markéta Kobierská

PROFÁNNÍ ARCHITEKTURA OÁZY BAHARÍJA V DOBĚ ŘÍMSKÉ

SECULAR ARCHITECTURE OF THE BAHARIYA OASIS IN THE ROMAN PERIOD

Praha 2012

vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych na tomto místě poděkovala svému školiteli, Doc. PhDr. Jiřímu Musilovi, Ph.D., jehož rady pro mne byly nedocenitelným impulsem k vytvoření konečné podoby této práce. Dále pak za mnohé vděčím své odborné konzultantce, Doc. PhDr. Květě Smolárikové, Ph.D., zejména pak za její špičkový odborný dohled stran historických reálií a vstřícný přístup. Poděkování patří rovněž Mgr. Stanislavě Kučové, díky jejíž ochotě a důvěře jsem měla přístup k dokumentům nedozírného významu, které doposud nebyly publikovány. V neposlední řadě děkuji své rodině a přátelům, bez nichž by nic nebylo možné.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 5. května 2012

---

podpis

ANOTACE A KLÍČOVÁ SLOVA

Titul: Profánní architektura oázy Baharíja v době římské

Autor: Markéta Kobierská

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.

Odborný konzultant: Doc. PhDr. Květa Smoláriková, Ph.D.

ANOTACE:

Bakalářská práce si klade za cíl vystihnout charakter a vztahy profánní architektonické zástavby na konkrétním území v době římské (30 př. Kr. až 395 po Kr.) a její zasazení do kontextu vývoje oáz egyptské Západní pouště. Studovanou lokalitou je oblast Římany označovaná jako *Oasis Parva*, dnes známá pod názvem oáza Baharíja, jež je v této práci chápána v širším slova smyslu, tedy i s přihlédnutím k lokalitě el-Héz. Zvýšená pozornost bude věnována zejména architektonickým památkám obytného charakteru včetně související infrastruktury a širšího zázemí. Zkoumány budou rovněž prvky fortifikační, správní a monumentální architektury spadající do daného horizontu.

KLÍČOVÁ SLOVA:

římská profánní architektura, egyptské oázy, Baharíja, el-Héz, Oasis Parva, architektura, Západní poušť, Římská říše, provinciální archeologie, řecko-římská doba, manaváry, karavanní cesty, římské fortifikace, římská obytná architektura

---

ABSTRACT AND KEY WORDS

Title: Secular architecture of the Bahariya Oasis in the Roman period

Author: Markéta Kobierská

Supervisor: Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.

Fellow supervisor: Doc. PhDr. Květa Smoláriková, Ph.D.

ABSTRACT:

The paper deals with formulation of general character and mutual relations of secular architectural features in a particular area in the Roman period (30 BC – 395 AD) and their contextual relationship to the Western desert oases' architectural development. Discussed location is nowadays called the Bahariya oasis, known by Romans as *Oasis Parva*, which is understood in broad terms in this paper, including the site of el-Hayez. Significant attention will be put on architectural residential features together with their broader agro-economical precincts as well as their infrastructure. In addition, defensive, administrative and monumental features of the defined period will be investigated.

KEY WORDS:

Roman secular architecture, Egyptian oases, Bahariya, el-Hayez, Oasis Parva, architecture, Western Desert, Roman Empire, provincial archaeology, Graeco-Roman period, manawars, caravan routes, Roman fortifications, Roman residential architecture

---

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ	3
ANOTACE A KLÍČOVÁ SLOVA	7
ABSTRACT AND KEY WORDS	9
OBSAH	10
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	13
1. ÚVOD	15
3. STRUČNÉ DĚJINY OBLASTI:	21
PREHISTORIE AŽ KONEC PTOLEMAIOVSKÉHO OBDOBÍ	21
3.1 Prehistorie (asi do roku 3150 před Kr.)	21
3.2 Predynastické období až První přechodná doba (asi 3150-2064 př. Kr.)	22
3.3 Střední říše a Druhá přechodná doba (asi 2064-1543 před Kr.)	24
3.4 Nová říše a Třetí přechodná doba (asi 1543-715 před Kr.)	25
3.5 Pozdní doba (715-305 před Kr.)	28
3.6 Ptolemaiovská doba (305-31 před Kr.)	31
4. EGYPT A OASIS PARVA V DOBĚ ŘÍMSKÉ	33
4.1 Egypt v době římské	33
4.2 Dějiny lokality	42
5. PROFÁNNÍ ARCHITEKTURA OBLASTI OASIS PARVY V DOBĚ ŘÍMSKÉ	45
5.1 Římské vojenské pevnosti	46
5.1.1 El-Ríz	48
5.1.2 Káret el-Túb	49
5.1.3 Kasr Masúda	49
5.1.4 Kasr Muharib	50
5.1.5 Komplex staveb s tzv. triumfálním obloukem v el-Kasru	51
5.2 Sídlní a hospodářské struktury	52
5.2.1 Ain Gomma	53
5.2.2 Ain Umm Chabata	53
5.2.3 Al-Min-ysran	54
5.2.4 Bír Ain Nága	54
5.2.5 Bír el-Šoviš	54
5.2.6 El-Ríz	57
5.2.7 Tabla Amun	58
5.2.8 Tahuna	58
5.3 Manaváry a prameny	58
5.4 Pouštní cesty	60

5.4.1 Darb el-Bahnassa	61
5.4.2 Darb el-Fayoum	62
5.4.3 Darb el-Siwa	62
5.4.4 Karavanní cesta Farafra – Baharíja	62
6. STRUČNÝ PŘEHLED ARCHITEKTONICKÉHO VÝVOJE OBLASTI V DOBĚ ŘÍMSKÉ: NEPROFÁNNÍ ARCHITEKTURA	63
6.1 Funerální architektura	63
6.2 Sakrální architektura	65
7. DĚJINY VÝZKUMU V OBLASTI OÁZY BAHARÍJA	69
7.1 Giovanni Battista Belzoni (*1778 - †1823)	70
7.2 Frédéric Cailliaud (*1787 - †1869)	70
7.3 Sir John Gardner Wilkinson (*1797 - †1875)	71
7.4 Expedice Friedricha Gerharda Rohlfsa (*1831 - †1896)	72
7.5 John Ball a Hugh John Llewellyn Beadnell	74
7.6 Georg Steindorff (*1861 - †1951)	74
7.7 A. Burton Buckley	74
7.8 Patrick Andrew Clayton (*1896 - †1962)	75
7.9 Ahmad Fachry (*1905 - †1973)	75
7.10 Expedice SCA	76
7.11 Expedice Francouzského archeologického orientálního institutu	77
7.12 Expedice Českého egyptologického ústavu	77
8. ZÁVĚR	79
9. SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ	81
9.1 POUŽITÁ LITERATURA	81
9.2 PRAMENY	85
9.3 INTERNETOVÉ ZDROJE	85
SEZNAM PŘÍLOH	87

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AJA	American Journal of Archaeology
ASAE	Annales du Service des antiquités de l'Égypte
BIFAO	Bulletin de l'Institut Française d'Archéologie Oriental
ČEgÚ	Český egyptologický ústav
DHA	Dialogues d'histoire ancienne
EA	Egyptian Archaeology
IFAO	Institut français d'archéologie orientale
JARCE	Journal of the American Research Center in Egypt
JEA	Journal of Egyptian Archaeology
JRA	Journal of Roman Archaeology
JRS	Journal of Roman Studies
PES	Pražské egyptologické studie
SCA	Supreme Council of Antiquities

---

1. ÚVOD

Na rozdíl od současného pragmatického geografického členění nebyly oázy nikdy nahlíženy jako integrální součásti většího územního celku. Příčiny jsou nasnadě. Oázy tvoří zcela ojedinělý mikrosvět s vlastní kulturou a pravidly. Onu obecnou zkušenost s takto izolovanými celky ostatně vyjadřuje skrze své vlastní prostředky i česká sémantika. Je-li nějaké místo oázou, tvoří - často pozitivní - protipól zbytku světa. Míjíme tím místo s neplánovitě, byť pevně vymezenými hranicemi, skrze něž by jen stěží pronikly jakékoli rušivé elementy vnějšího světa. Oázy egyptské Západní pouště nejsou v tomto směru výjimkou. Byly a jsou nahlíženy jako oblasti, které k Egyptu, příslovečné zemi na Nilu, tak úplně nenáleží. Starověcí Egypťané popisovali dualitu svého životního prostředí prostřednictvím dvou protikladných elementů. Pojmenování *Černá země* (*t3 km.t*), tolik charakteristické pro úrodné nilské údolí, v sobě nese konotace života a prosperity. Proti ní stojí v ostrém protikladu *Červená země* - *t3 dšr.t*, poušť jakožto místo smrti a neřádu. Oázy stojí na pomezí těchto dvou světů, nespádají svou charakteristikou ani do jednoho z nich a vytváří jakousi samostatnou a mnohdy přehlíženou kategorii, která nikterak nezapadá do tohoto oblíbeného dualistického konceptu. Podobnou ambivalenci můžeme pozorovat dodnes. Oázy v sobě ukrývají jiný svět v mnohém odlišný od rušného údolí, přičemž slovo *jiný* zde hraje klíčovou roli. Tento výrok je ostatně platný i v případě archeologie oáz. Ta stojí na pomezí několika disciplín, přičemž *prim* zde sehrává klasická archeologie a egyptologie. V každé z těchto disciplín však byla po dlouhá léta tak trochu otloukánek. Není divu, pro klasickou archeologii představují oázy periferii řecko-římského světa zcela mimo rámec běžného chápání antiky. Pro egyptology pak představují podivný konglomerát převážně pozdního data, který v sobě směšuje řadu nespočetných nilských vlivů s prvky beduínskými a středoafrikými, okořeněný navíc několika zcela ojedinělými vlastnostmi vzešlými ze specifík daných geografickou polohou oáz. Právě ony jedinečné přírodní podmínky spolu s charakteristickou izolovaností daly vzniknout zcela jedinečným formám, které sice mnohdy představovaly slepé vývojové uličky, jindy však mohly oázy působit jako průkopníci nového kulturního fenoménu, který postupně úspěšně pronikal do široké obliby. Jako příklad takového možného přínosu snad mohou dobře posloužit Texty rakví. Je na nich možno dobře ilustrovat onu charakteristickou devízu oáz: byly schopny přijmout určitý kulturní prvek a přetransformovat jej tak, aby ten následně splňoval přísné požadavky kladené jejich vlastním prostředím a přitom neztratil nic ze své podstaty. I to je jedním z argumentů, proč se v této práci hodlám zabývat otázkou římské archeologie v oblasti oáz, jejíž samotná realizace skýtá mnohá úskalí. Předně je nutné

vypořádat se s otázkou, proč prioritně přistupovat k výzkumu v takto zcela jedinečném prostředí, tolik odlišném od takřka všech obyvatelných oblastí římského světa, které častokrát vyžaduje vytvářet zcela jedinečné způsoby materiálního vyjádření. Jakou výpovědní hodnotu by mohlo mít takovéto zkoumání o římském architektonickém úzu? Jedna z možných odpovědí byla prakticky již vyřčena: ačkoli mnohé ze zkoumaných staveb nelze pro své specifické umístění chápat jako kanonický příklad daného typu římské struktury, přesto však je nutno mít na paměti, že jejich podstata a funkce zůstává nezměněna. Tato skutečnost pak platí pro všechny části říše bez rozdílu. A není snad tento přístup pragmatického uchopení nových idejí blízký římskému způsobu uvažování? Průřez dějinami římské architektury přeci není pouze souborem striktně aplikovaných kánonů, ba právě naopak. Římské architektuře je vlastní jistá nevyčerpatelná a překvapující mnohotvárnost a její definice je proto do značné míry obtížná. Každý z regionů Říše tak vytváří jeden dílek skládačky, přičemž každý jeden takový nás posouvá stále blíž a blíž k vytvoření si celistvé představy o podobě římské architektury a zároveň pomáhá identifikovat onu kýženě vyhledávanou společnou podstatu. Tato skutečnost - společně s mimořádně příhodnými klimatickými podmínkami, relativně nízkou úrovní moderní zástavby a její rozpoznání jakožto křižovatky karavanních cest a oblasti průchodu *limes Aegypti* – vedla v posledních letech k rehabilitaci zájmu o tuto oblast. I přes eminentní snahu několika archeologických týmů se však doposud nedaří plně využít potenciálu, který daná oblast nabízí stran našich znalostí o římské profánní architektuře 1. století před Kr. až 4. století po Kr. a jehož profil zde byl velmi stručně představen. Pojdme se tedy nyní podívat blíže na oblast, která, jak pevně věřím, ještě neřekla v otázce římské profánní architektury své poslední slovo.

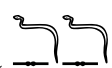

---

2. GEOGRAFIE A REÁLIE ZKOUMANÉ OBLASTI

Oáza Baharíja, arabsky البحريّة الواحات *al-Wāḥāt al-Baḥrīya*, „Severní oáza“, je mezi trojicí velkých oáz Západní pouště nilskému údolí zeměpisně nejbližší oázou. Od nilského údolí ji dělí „jen“ asi 350 km nehostinné pouště. Oáza získala v průběhu staletí velké množství označení. Současný egyptský název odráží zřejmě původní staroegyptský termín téhož

významu: *wh3.t mhy.t*. Na stěnách luxorského chrámu lze také nalézt variantu jejího jména, která zněla *dsds*¹, což lze přeložit jako „*Osamocená oáza*“. Později se v pramenech římských setkáváme s termínem *Oasis Parva* (Μικρὰ Ὀασις), „Malá oáza“, na což patrně odkazuje i její současné alternativní označení téhož významu, *al-Waha al-Saghira*.² Během doby islámské (641-1798 po Kr.) se užívalo označení *al-Waha al-Chas* a ve starších pramenech křesťanských ji nalezneme pod jménem al-Bahnasa, „Benháská oáza“ nebo „Oáza sedmi nomů“.³

I přes značnou geografickou vzdálenost od centra náleží dnes oáza Baharíja do gízského guvernorátu. Abychom si mohli vytvořit základní představu o prostředí, které diskutovaná oáza nabízí, nechme promluvit čísla. Baharíjská proláklina dosahuje pozoruhodných rozměrů: 100 km maximální délky na 42 km maximální šířky.⁴ Celá tak pokrývá plochu přibližně 2 000 km². Průměrná hloubka od vrcholu *escarpmentu* po dno plošiny je 90 m.⁵ Nejnižší bod oázy se nachází poblíž novověké vesnice el-Kasr a vykazuje hodnotu asi 128 m. n. m.⁶

Vnější okraje oázy jsou ze všech stran neprodyšně uzavřeny *escarpmentem*, ale také vnitřní členění zajišťuje pohoří, které dělí baharíjskou plošinu podle její severojižní osy přibližně napůl. Toto pohoří je formováno z drolivých jíílů a pískovců, jejichž vznik spadá do geologického období druhohorní svrchní křídý. Většina z těchto masívů je na povrchu kryta oligocenním železnatým křemencem či doleritem, železnatým pískovcem nebo vápencem. Toto složení vytváří pozoruhodný vizuální efekt: scénérii představující kombinaci pro Baharíji typických okrově žlutých pohorků s výraznou černou špičkou (železnatý křemenec či pískovec a dolerit; viz obrazová příloha, obrázek 2),⁷ nápadných rudých kopců (železnatý pískovec) a vápencově bílých hor s okrově žlutou bází.⁸

---

¹ Vivian 2002. s. 180.

² Verner 2008. s. 360.

³ Vivian 2002. s. 177-178; Dospěl 2009. s. 295.

⁴ Tamtéž. s. 180.

⁵ Fakhry 1942. s. 2.

⁶ Vivian 2002. s. 180.

⁷ Fakhry 1942. s. 1-2.

⁸ Vivian 2002. s. 181.

Duny nacházející se v oblasti oázy Baharije nejsou v porovnání s ostatními oázami Západní pouště příliš významné, nicméně budou stručně představeny. Mezi nejvýznamnější dnes řadíme dunu *Ghard Mandiša* a *Ghard Hussein* rozkládající se na jih od Bavíti a také nejdelší dunové pole v celé Západní poušti nazývané *Ghard Abu Muharik*, které se nachází jihovýchodně od samotné oázy a zahrazuje přístup k údolí, což v minulosti způsobovalo výrazné potíže cestovatelům.⁹

Baharija se řadí k oázám bohatým na vodu, která je navíc mnohými cestovali hodnocena jako „velmi chutná“ (např. Fachry). Vodu, o níž přítomnost oxidu uhličitého prozrazuje, že pochází hlubších vrstev v zemské kůře, v současnosti zajišťuje více než 184 studní. Ty vznikají přirozeným nebo umělým proražením částečně propustné pískovcové vrstvy, která vodu v zemské hlubině zadržuje.¹⁰ Celá oblast je hustě protkána sítí tzv. *manavárů*, o kterých bude ještě řeč v následujících kapitolách (5.3)

Na území, které ve starověku spadalo pod označení *Oasis Parva*, stojí v současné době sedm vesnic: el-Bavíti, el-Kasr, Mandiša, el-Zabu, Mandiša al-Aguz, el-Harra a el-Héz. Fachry tvrdí, že Baharija patří společně s oázou Faráfra k nejzdravějším oázám egyptské Západní pouště a na rozdíl od Egyptanů žijících v nilském údolí se místní obyvatelé mohou pochlubit životem o 8 měsících bez moskytů ročně. Obyvatelé oáz, jež sami sebe nazývají *Wahati*, již v cestovatelích tak dobrý dojem nezanechali. Ba právě naopak. Fachry je popisuje jako osoby „slabé tělesné konstituce, nezřídka stížené horečnatým onemocněním a se zvyky zcela odlišnými od těch, jež měl možnost poznat v údolí“.¹¹ Evropský cestovatel, malíř a přírodovědec Frédéric Cailliaud si nebere servítky a bezostyšně líčí soudobé obyvatele Baharije jako „tvory náchylné ke špatnostem, omezené, pověřčivé a krajně fanatické“.

Naprostou většinu obyvatelstva Baharije tvoří potomci Libyjců, Beduínů a Egyptanů z nilského údolí. Počet obyvatel v posledních desetiletích prudce narůstá. Zatímco sčítání obyvatel z roku 1937 přineslo údaj o zhruba 6 400 stálých obyvatelích,¹² na počátku 21. století se toto číslo vyšplhalo na celých 27 000.¹³ Většina obyvatel oázy je muslimského vyznání, které do oblasti pronikalo již od 7. století po Kr. ze dvou směrů současně, a to z Libye a nilského údolí.

Základem místní ekonomiky zůstává i nadále zemědělství, ačkoli se podíl zemědělsky využívané půdy oproti starověku výrazně snížil. Baharija je v celém Egyptě známá jako vyhlášený producent velmi kvalitních datlí, oliv a manga, plodin pěstovaných v rozlehlých

---

⁹ Vivian 2002. s. 181.

¹⁰ Fakhry 1942. s. 2.

¹¹ Tamtéž. s. 3.

¹² Tamtéž. s. 3.

¹³ Vivian 2002. s. 184.

sadech.¹⁴ Vedle zemědělství tvoří významnou část příjmů místních obyvatel těžba železných rud.

Antické památky nacházející se na území Baharíje leží dnes bohužel z větší části pod moderní zástavbou, neboť ta se, stejně jako v minulosti, i dnes soustřeďuje do blízkosti vodních zdrojů. Za určitých okolností však máme možnost antické památky zkoumat, a to v těch šťastných případech, kdy antická zástavba svou rozlohou přesahuje tu současnou. To se týká například i starověkého města Psobthis, které je dnes sice z větší části pohřbeno pod moderním hlavním městem Bavíti, ovšem na své západní straně přesahuje současnou zástavbu asi o 3 km.

---

¹⁴ Fakhry 1942. s. 2.

---

3. STRUČNÉ DĚJINY OBLASTI: PREHISTORIE AŽ KONEC PTOLEMAIOVSKÉHO OBDOBÍ

Dějiny Baharije a oblasti oáz Západní pouště jsou doposud známe jen sporadicky. Příčinou těchto kusých znalostí je několik a některé z nich byly již ve stručnosti zmíněny v předcházejících kapitolách. První a nejvýznamnější příčinou je skutečnost, že v oázách doposud neproběhl komplexní výzkum, který by zohlednil i aktivity v samotném centru oázy, kde se nejstarší osídlení s vysokou mírou pravděpodobnosti díky příhodnému umístění vodních zdrojů vyskytovalo. K takovému výzkumu však může docházet jen obtížně, neboť zde svou roli sehrává druhý rozhodující faktor, což je současná poloha moderních vesnic v oáze, které s nejvyšší pravděpodobností přímo překrývají naprostou většinu památek z dob starších než Nová říše. Tato skutečnost prakticky znemožňuje rozsáhlejší užití jakékoli destruktivní archeologické metody v této oblasti. K těmto omezením zařaďme i velké množství jiných přídavných faktorů, jako je významná vojensko-strategická poloha, která měla, jak se můžeme na základě písemných pramenů domnívat, v mnohých případech za následek, že její území bylo určitou vládnoucí mocí ze strategických důvodů zcela srovnáno se zemí, či status periferní oblasti, jejíž kulturní úroveň je zejména pro raná historická období více než nejasná. Tyto skutečnosti do jisté míry nastiňují problémy spojené s výzkumem dějin oblasti, ovšem nutno podotknout, že možnosti moderní archeologie zapříčinily, že jsme schopni do určité míry zrekonstruovat dění v oblasti oáz i přes značný nedostatek hmotných důkazů.

3.1 Prehistorie (asi do roku 3150 před Kr.)

Prostředí oáz Západní pouště a zejména pak jejich okolí nebylo v uplynulých staletích vždy tak nehostinné, jako je tomu v současnosti. Životní prostředí se radikálně měnilo v závislosti na cyklických klimatických výkyvech, které zapříčinily střídání suchých a vlhkých období.¹⁵ Ačkoli i v minulosti bylo klima v oblasti východní Sahary převážně suché a extrémně teplé, střídalo se v nepravidelných intervalech s obdobími vydatných dešťů. Tyto klimatické změny byly zapříčiněny posunem pásma monzunových dešťů o necelých 2000 km na sever. Důsledkem těchto pohybů byl vznik velkých jezer (tzv. *plaji*) v oblasti Západní pouště, v jejichž okolí se rozkládala bohatá savana, která byla útočištěm sezónních lovců. Nejblíže vzhledem k současnosti je toto období zvýšené vlhkosti doloženo v holocénu mezi léty 8 000

---

¹⁵ Verner 2008, s. 366-367.

a 5 500 před Kr.¹⁶ Pro toto období známe v prostoru pozdější *Oasis Parva* velké množství nalezišť, a to v oblasti baharíjské prolákliny i el-Hézu.¹⁷ Nálezy kamenných nástrojů však dávají tušit, že k podobným změnám mohlo docházet i v obdobích dřívějších, přičemž prokazatelně nejstarším doposud zjištěným obdobím vykazujícím na základě archeologických nálezů známky zvýšené vlhkosti je doba středního paleolitu.

Počínaje rokem 5 500 před Kr. dochází k postupnému úbytku vlhkosti jako následek omezení již tak nedostačujících dešťových srážek. Oblast dnešní Západní pouště přestává být vhodná k trvalému osídlení, v důsledku čehož se lidé vydávají na území disponující vydatnějším zdrojem vody. Takovou oblastí je údolí řeky Nil. Zrod staroegyptské civilizace je tak úzce spjat se změnou klimatických podmínek v oblasti Západní pouště.

3.2 Predynastické období až První přechodná doba (asi 3150-2064 př. Kr.)

Od počátku doby historické až po počátek Střední říše nemáme v oblasti Baharíje doložen téměř žádný archeologický materiál, který by dokázal přítomnost staroegyptské kultury. Jedinou výjimku tvoří několik zlomků keramiky a pazourkových nástrojů nalezených v nedávné době expedicí ČEgÚ na rozlehlé pláni ve východní části oázy el-Héz na lokalitě *Gard el-Abjad*, „Bílé prázdné místo“, indikující jisté staroříšské osídlení.¹⁸ Nalezené předměty spadají nesporně do období Staré říše, ovšem bližší chronologické zařazení či doplňující informace již neposkytují. I přes tento materiálový deficit je příhodné se domnívat, že si Egypťané i nadále uvědomovali roli pouště jakožto zdroje cenných surovin,¹⁹ a proto do ní, byť ne s dřívější intenzitou, stále pronikali.

Do dění oáz s nejvyšší pravděpodobností výrazně zasáhl státní útvar, který se, jak můžeme na základě hmotných pramenů interpretovat, začal formovat ještě před počátkem egyptské 1. dynastie na území dnešní Libye. Jeho existenci zaznamenal již písař krále Štíra na jednom z raných štítků, kde jej označil jako . Na hierakonpolském štítku krále Narmera²⁰ pak nalezneme zápis   *Thnw*, podle kterého dnes označujeme tuto tajemnou zemi jako *Cehenu*. S dobou 6. dynastie nastává pro moderní badatele zásadní interpretační problém, který způsobil nápis na Veniho stéle z období vlády krále Merire Pepiho I. (asi 2340-2296 před Kr.).²¹ Veni zde hovoří o lidu světlé pleti a modrých očí, který označuje jako lid „země

¹⁶ Bárta 2009a, s. 47.

¹⁷ Tamtéž, s. 50.

¹⁸ Verner 2008, s. 369-370.

¹⁹ Bárta 2009a, s. 50.

²⁰ Quibell 1900, pl. XV.7.

²¹ Fakhry 1942, s. 6-7.

Cemehu“ - *t3 Tmḥw*, z něhož řad měl panovník Pepi získat žoldnéry. Jak se dozvídáme v pozdějších literárních pramenech, jmenovitě ve slavné *Povídce o Sinuhetovi*, byla poušť západně od Dolní Núbie již tradičně považována za teritorium lidu země *Cemehu*. Jaký je tedy vzájemný vztah obou zmiňovaných zemí? Fachry²² se domnívá, že se pod pojmem „lid *Cemehu*“ skrývalo nově přišedší obyvatelstvo na území dříve obývaném lidem *Cehenu*. Naproti tomu O'Connor a Quirke²³ navrhuji, že v době Střední říše mohlo jít o obecný termín označující Libyjce, kteří už v době tzv. 0. dynastie po malých skupinkách nenásilně pronikali do úrodných oblastí egyptských oáz.²⁴ Potíže způsobuje i skutečnost, že s pojmy *Cemenu* a *Cehenu* je v různých textech manipulováno naprosto odlišně: v mnohých textech jsou jednoduše zaměnitelné, v jiných stojí v přímé opozici.²⁵ O'Connor a Quirke²⁶ v této souvislosti upozorňují na skutečnost, že možný zdroj našich problémů může pramenit ve způsobu našeho chápání skutečnosti a v touze současné vědy po co možná nejvyšší preciznosti v užívání pojmů, zatímco pro Egyptany mohlo jít o jakési abstraktum – geograficky nepřesně definované území *Cehenu*, na kterém snad po určitou dobu operovali lidé náležící k nomádskému kmeni *Cemehu*.²⁷ Tato otázka dodnes není s jistotou zodpovězena, ovšem není pochyb o tom, že určité libyjské kmeny do egyptského regionu pronikaly a mísily se s obyvatelstvem egyptským.

Možná právě tato demografická rozpolcenost hrála svou úlohu při vzniku představy, že oázy, starými Egyptany nazývané obecně „kotel“,²⁸ nebyly nikdy chápány jako tradiční součást Egypta a až do Střední říše nikdy nebyly pod jeho plnou kontrolou. Také v pozdějších dobách můžeme z autentických textů mezi řádky vyčíst, že na ně bylo nahlíženo jako na místa, která k Egyptu - „černé zemi“ - tak úplně nenáleží. Již od Staré říše máme sice doložen titul *jmj-r3 ḥ3s.t imnt.t*, „představený Západní pouště“,²⁹ který ovšem nevypovídá nic o formální závislosti na egyptském vládci. To však ani v nejmenším neznamena, že by Egyptané z údolí nehájili v oázách své zájmy. Na tomto místě je potřeba podtrhnout zejména strategickou roli oáz Západní pouště, která spočívala ve střezení pouštních cest³⁰ jakožto tepen dálkového obchodu. Nejstarším dokladem dosvědčujícím egyptskou angažovanost v této oblasti je biografický nápis hodnostáře Harchufa z 6. dynastie na fasádě jeho hrobky

²² Fakhry 1942. s. 7.

²³ O'Connor - Quirke 2003. s. 98.

²⁴ Fakhry 1942. s. 6.

²⁵ O'Connor - Quirke 2003. s. 5.

²⁶ Tamtéž. s. 98.

²⁷ Pro bližší informace k této problematice, viz O'Connor - Quirke 2003. s. 1-21.

²⁸ Bárta 2009b. s. 175.

²⁹ Fakhry 1942. s. 11-13.

³⁰ Trigger - Kemp - O'Connor - Lloyd 2004. s. 110.

v Asuánu.³¹ Harchuf prozrazuje, že jej král Merenre vyslal s oslí karavanou již potřetí na obchodní cestu do tajemné země *Jam*, kterou dnes klademe do oblasti Núbie, kam se vydal přes *w3.t wh3.t*, „cestu oáz“, což byla nejspíš pouštní karavanní cesta spojující Asuán se známou Cestou čtyřiceti dní (Darb el-Arbain).³²

Během První přechodné doby se naplno projevíly stinné stránky polohy oázy Baharija, když musela čelit útokům ze tří světových stran: z východu, západu i jihu. Podle pozdějších hieratických papyrů³³ bylo její území v této době zcela zdevastováno.³⁴

3.3 Střední říše a Druhá přechodná doba (asi 2064-1543 před Kr.)

Z doby Střední říše máme v Baharijské oáze doloženy nejstarší známé památky, které však nejsou příliš početné. Zmíňme zde alespoň skalní nápisy na lokalitě el-Harra na severním okraji oázy, které dokládají, že oáza byla cílem karavanních cest z nilského údolí.³⁵

Z tohoto období pochází i její nejstarší známé označení , které čteme jako *Džesdžes*. Její jméno se objevuje nejčastěji v souvislosti s výše zmíněnými karavanami, které měly zajišťovat export vína vysoké kvality určeného pro královský dvůr z oáz Západní pouště, v jehož produkci hrály primární roli právě oázy Baharija a Chárga. Tato tradice byla podle některých pramenů jen obnovením staroříšských obchodních aktivit.³⁶ Mimo víno proudila do nilského údolí z oázy i významná část produkce datlí, drahokamů a minerálů.³⁷

Zvýšená míra zájmu o oblast Západní pouště je patrná z aktivit prvního panovníka 12. dynastie Sehetepibrea Amenemheta I. (asi 1994-1964 před Kr.). Amenemhet si podle všeho začal naplno uvědomovat nutnost obrany západní hranice země před nájezdy libyjských kmenů a začal v dotčených oázách budovat vojenský obranný systém, který měl nájezdy Libyjců odrazit. Na tradici svého otce navázal i panovník Cheperkare Senusret I. (asi 1964-1919 před Kr.), což potvrzuje i Fachryho nález skaraba se Senusretovým jménem. Angažovanost prvních panovníků 12. dynastie vešla i do krásné literatury. V *Povídce o Sinuhetovi* se Amenemhetův syn Senusret dozvídá o smrti otce ve chvíli, kdy drží stráž na jedné z pohraničních pevností.³⁸

Během vlády hyksóských vládců (asi 1635-1526 před Kr.) došlo patrně vzhledem k vyhrocené bezpečnostní situaci k přerušení styků Baharije s nilským údolím. Zájem ze

³¹ Fakhry 1942. s. 11.

³² Tamtéž. s. 11.

³³ Papyry Golénischeff č. 1115 a 1116.

³⁴ Fakhry 1942. s. 13.

³⁵ Bárta 2009b. s. 177.

³⁶ Trigger - Kemp - O'Connor - Lloyd 2004. s. 110.

³⁷ Verner 2008. s. 360.

³⁸ Fakhry 1942. s. 12.

strany nilského údolí se objevuje až na samém konci 17. dynastie za vlády panovníka Vadžcheperrea Kamoseho (asi 1545-1543 před Kr.). Z období jeho krátké, ale důležité vlády se nám v karnackém chrámu zachovala tzv. Kamoseho stéla (a jedna její kopie). Tento dokument, pocházející ze 3., tedy závěrečného roku panovníkovy vlády, popisuje narativně-rétorickým stylem aktuální situaci v Egyptě.³⁹ Popis závěrečné bitvy uzavírá prohlášením o vyslání vojenského oddílu do oázy za účelem jejího zničení. Kamose tak chtěl vyloučit situaci, kdy by hospodářsky relativně samostatná Baharija mohla posloužit jako základna pro nové hyksóské nájezdy.⁴⁰ „Vyslal jsem po zemi silné vojsko, aby zničilo oázu Džesdžes...a zabránilo tak rebelům, aby mne následovali.“⁴¹ Text může být také důkazem upadajícího významu oázy v očích panovníka, který ji ze strategických důvodů neváhal srovnat se zemí.⁴²

3.4 Nová říše a Třetí přechodná doba (asi 1543-715 před Kr.)

S počátkem Nové říše dochází k opětovnému nárůstu kontaktů oázy s nilským údolím.⁴³ Významný impuls přinesla zejména vláda panovníka 18. dynastie Mencheperrea Thutmoseho III. (asi 1479-1424 před Kr.), který byl iniciátorem velkých administrativních změn v oblasti , „pouště na západ od Města (Théb)“,⁴⁴ stál za výstavbou nových studen a odstartoval znatelný populační nárůst v oázách Západní pouště.⁴⁵ Významné oázy byly nově rozděleny do dvou skupin podle počtu správců, kteří stáli v jejich čele. Ten kolísal mezi počtem jeden a dva, přičemž každý z nich byl formálně podřízen správci Abydu.⁴⁶ Za Thutmosovy vlády totiž spadala oáza Baharija pod abydoský kraj: Abydos byl městem, které od oázy přijímalo daně ve formě tributu za její formální ochranu.⁴⁷ Tato skutečnost se projevuje i v ikonografii hrobek nejvyšších úředníků v nilském údolí ve formě scén zdobících stěny jejich hrobek.

Velice pěkný příklad vlivu oáz na umění v údolí představuje Puiemreova hrobka (TT39) z Théb. Puiemre byl vysoký thébský hodnostář za vlády Thutmose III. a královny Hatšepsut (asi 1479-1457 před Kr.). Bohatý výzdobný program jeho hrobky dotváří i rozsáhlá scéna, na níž představitelé různých zemí přinášejí tribut. Součástí této scény je i písař přijímající delegaci dvou mužů z oáz zobrazených typicky egyptským způsobem,⁴⁸ kteří v pokorném

³⁹ Trigger - Kemp - O'Connor - Lloyd 2004. s. 155.

⁴⁰ Bárta 2009b. s. 178.

⁴¹ Trigger - Kemp - O'Connor - Lloyd 2004. s. 155.

⁴² Bárta 2009b. s. 178.

⁴³ Fakhry 1942. s. 8.

⁴⁴ Tamtéž. s. 15.

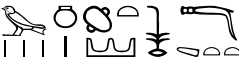
⁴⁵ Vivian 2002. s. 177.

⁴⁶ Fakhry 1942. s. 14.

⁴⁷ Vivian 2002. s. 177; Bárta 2009b. s. 178.

⁴⁸ Fakhry 1942. s. 14.

gestu líbají zemi před písařovými nohama. Popisek nad nimi je charakterizuje jako *wr.w nw*

wh3.t rsw.t mhy.t , tedy „velcí ze severní a jižní oázy“. Dvojici mužů následují tři nosiči přinášející zvláštní košíky, velkou vinnou amforu nebo záhadný pletený balík (viz obrazová příloha, obrázek 3).⁴⁹

Scéna podobná té z Puiemreovy hrobky se dochovala také ve slavné thébské hrobce vezíra Rechmirea (TT100), který svůj úřad vykonával mezi vládami panovníků Thutmose III. a Amenhotepa II. (asi 1479-1398 před Kr.). Nosiči zde vezírovi přinášejí tribut z oáz sestávající z vína v amforách, z nichž je jedna tak ohromných rozměrů, že musí být přinášena v síti zavěšené na tyči, dále z barevných rohoží a kůží drobné psovitě šelmy. Nosiči jsou oděni do dvou typů oděvu. První z nich je představován cizí proužkovanou tunikou, druhý je naproti tomu typicky egyptský.⁵⁰

I přes zvýšenou vazbu na nilské údolí v době 18. dynastie si oázy udržují svůj speciální status, který je úzce spjat s přítomností libyjského obyvatelstva. Egyptané navazují bližší kontakty s libyjskými kmeny již zhruba od přelomu 18. a 19. dynastie, což zřejmě souvisí se zvýšenou mírou zájmu panovníků z údolí o nerostné bohatství oáz, zejména pak železnou rudu.⁵¹ V egyptských pramenech se množí zprávy o nových libyjských kmenech, pro něž byl charakteristický podstatně usedlejší způsob života, než jaký vedli jejich staroříšší předchůdci Egyptany označovaní jako lid *Cehenu* a *Cemehu*.⁵² Z období vlády Nebmaatrea Amenhotepa III. (asi 1387-1348 před Kr.) tak máme doloženy první zmínky o libyjském

kmeni *Mašvaš*, egyptsky , který je zmíněn jako „zdroj dobytka“ pro královský palác v Malkatě.⁵³ Počínaje vládou panovníka 19. dynastie Vesermaatrea Setepenrea Ramesse II. (asi 1279-1212 před Kr.) se začínají vyskytovat

epigrafické zmínky o existenci libyjského kmene *Libu*, egyptsky , ovšem ikonograficky jsou v egyptském umění vystopovatelní snad už od doby amarnské.⁵⁴ Oba tyto libyjské kmeny se převážně za účelem obchodu postupně usazují v nilském údolí a zejména v geograficky bližších úrodných oázách Západní pouště. O tom, jak se od sebe tyto dva libyjské kmeny liší, prameny mlčí. Jediným distinktivním znakem, o kterém jsme ze strany

⁴⁹ Bárta 2009b. s. 178.

⁵⁰ Fakhry 1942. s. 15.

⁵¹ Vivian 2002. s. 177.

⁵² O'Connor - Quirke 2003. s. 98.

⁵³ Fakhry 1942. s. 9.

⁵⁴ O'Connor - Quirke 2003. s. 98.

Egyptanů informování, jsou doložené případy obřízky u mužů z kmene *Mašvaš*, zatímco u lidí kmenu *Libu* nebyla tato praxe doposud detekována.⁵⁵

Oázy vytváří díky svým vodním zdrojům alternativu nilskému údolí a navíc díky své výhodné pozici zajišťují spojení mezi nilským údolím, Libyí a Nubií, čehož je ze strany libyjských kmenů bohatě využíváno obzvláště za vlády egyptské 19. dynastie. V této době se Nubie a Libye spojily v boji proti egyptským králům Merenptahovi a Ramesseovi III.,⁵⁶ kterému se nakonec po vleklých bojích podařilo Libyjcům na čas zpacifikovat. Prvním krokem při invazi ze strany Libyjců muselo být téměř jistě dobytí oáz Baharíja a Faráfra jakožto centra budoucí agrese vůči údolí.⁵⁷ Naneštěstí v důsledku téměř nulové pramenné základny ze strany libyjských kmenů nejsme schopni do hloubky pochopit podstatu tohoto konfliktu.

Pravděpodobně z doby 19. dynastie pochází také nejstarší známá hrobka hodnostáře z oblasti Západní pouště. Je jí hrobka z lokality Káret Hilva, jež náležela hodnostáři jménem Amenhotep Huj,⁵⁸ který zastával pozici správce oázy Baharíja. Hrobku nelze datovat vládou konkrétního egyptského vládce, ovšem typologicky ji lze klást do období rané 19. dynastie. Vodítkem v tomto případě může být vliv opatření, která zavedl Thutmose III., i skutečnost, že Amenhotep vystupuje ve svých biografických nápisech jako suverénní správce oázy, což podporuje domněnku, že datace hrobky bude spadat do doby 19. dynastie, kdy byli správcové oáz oficiálně uznáni nezávislými na abydoském úředníkovi.⁵⁹ Amenhotep na stěnách své hrobky pregnantně sděluje, že pocházel z Baharíje,⁶⁰ pro níž užívá termín *wh3.t mht.t*, což lze přeložit jako „ze Severní oázy“, a proto je zde také pohřben.⁶¹ Výzdoba hrobky nevykazuje žádné cizí vlivy, postavy jsou oděny v typicky egyptský oděv a ikonograficky jsou scény zcela srovnatelné se svými protějšky v údolí.

Jak již bylo zmíněno výše, zásluhou panovníka 20. dynastie Vesermaatrea Meritamona Ramessea III. (asi 1185-1153 před Kr.) byly od Egypta odraženy útočící libyjské kmeny a oázy se opět staly součástí egyptského panství.⁶² Ihned po odražení útoku přitom obnovují svou funkci dodavatele jakostního tributu. Na Harrisově papyru je oáza Baharíja v této souvislosti zmíněna hned čtyřikrát, přičemž klíčovým produktem zůstává i nadále víno, a to jak hroznové, tak ono v kapalném stavu.

---

⁵⁵ Fakhry 1942. s. 8.

⁵⁶ O'Connor - Quirke 2003. s. 96.

⁵⁷ Fakhry 1942. s. 16.

⁵⁸ Bárta 2009b. s. 179.

⁵⁹ Fakhry 1942. s. 14.

⁶⁰ Bárta 2009b. s. 179.

⁶¹ Fakhry 1942. s. 15.

⁶² Tamtéž. s. 17.

S příchodem krize Třetí přechodné doby zavládl v mnohých oblastech Egypta zmatek, což opět zavadlo příčinu libyjským kmenům, aby se daly do pohybu a zahájily novou invazi. S ní do Egypta proniká i nová vlna přistěhovalců z řad Libyjců, která obsadila oblasti oáz, Bahariji nevyjímaje. Množství rodin, které se zde v rámci těchto přesunů usazují, bude mít o zhruba jedno století později, v době 26. dynastie, ve stříbrném věku egyptských oáz, rozhodující slovo v administrativě celé země.⁶³ Je s podivem, že na základě informací z Harrisova papýru se zdá, že tento násilný akt zřejmě nijak závratně neovlivnil stávající politiku oázy. Z Baharije tak stále plynul pravidelný tribut do údolních chrámů,⁶⁴ víno zůstává i nadále jejím stěžejním atributem a její jméno je uvedeno na seznamu důležitých těžebních lokalit na stěnách luxorského chrámu z 22. dynastie.

Velkou zásluhu na zachování starých způsobů mají panovníci tzv. libyjské 22. dynastie. Ti se velkou měrou zasloužili o rozvoj oáz. Ačkoli se největšímu zájmu těšily jižní oázy Chárga a Dáchla, Baharija byla také doceněna. Již první panovník této dynastie Šešonk I. (asi 945-924 před Kr.) si plně uvědomoval význam oáz jakožto hlavních stanic karavanních cest a producentů vína. Proto pověřil svého úředníka, aby *“uspořádal poměry v oázách poté, co je nalezl rebelantské a zpustošené”*, jak je zmíněno na Šešonkově stéle z Dáchly.⁶⁵ Vzhledem k budoucímu vývoji se zdá, že se Šešonkovy zásahy setkaly s úspěchem, neboť za vlády jeho nástupce Osorkona I. (asi 924–889 před Kr.) byla oáza Baharija opět prvotřídním producentem vína.⁶⁶ V politice svých předchůdců pokračoval i panovník Šešonk IV. (asi 767–730 před Kr.), který projevil mimořádný zájem o dění v oázách a má zásluhy na stavebním rozvoji Baharije. V tomto období počet staveb v oáze exponenciálně stoupá. Z nich zmiňme alespoň kapli z dobře opracovaného pískovce v sousedství el-Ajúnu. Tato stavba však nikdy nebyla dokončena, neboť chybí veškerá epigrafická výzdoba vyjma kartuše s královským jménem.

3.5 Pozdní doba (715-305 před Kr.)

S vládou 26., tzv. Sajské dynastie, prožívá Baharija jedno ze svých vrcholových období. Baharija, jež stojí zhruba uprostřed pouštní cesty mezi nilským údolím a domovinou nových panovníků - Libyí - se společně s Chárgou stává centrem další expanze na západ, během níž se poprvé v historii stává součástí Egypta oáza Síva.⁶⁷

---

⁶³ Fakhry 1942. s. 19.

⁶⁴ Tamtéž. s. 18.

⁶⁵ Gardiner 1933. s. 15-17.

⁶⁶ Fakhry 1942. s. 19.

⁶⁷ Trigger - Kemp - O'Connor - Lloyd 2004. s. 324.

Západní oázy sehrály klíčovou úlohu v mocenském boji mezi dvěma vládci 26. dynastie, Haibreem Vahibreem (589-570 před Kr., v řeckých pramenech vystupuje jako Apries) na jedné straně a Chnemibreem Ahmosem II. (570-526 před Kr., u Herodota Amasis) na straně druhé. Ke střetu došlo poté, co jako odpověď na neoprávněné zásahy řeckých kolonií v Kyrenaice do dění v oblasti Západní pouště vyslal panovník Vahibre armádní oddíl, který měl učinit konec řeckému snažení o získání vlivu v oblasti. Královská armáda byla záhy poražena a její zbytky, složené z velké části z řeckých žoldnérů, zahájily odboj proti králi. Vahibre odpověděl vzbouřencům vysláním jednoho ze svých nejlepších vojevůdců, kterým nebyl nikdo jiný než budoucí král Ahmose II. Ten byl v jedné z oáz prohlášen Libyjci a zbytkem Vahibreovy žoldnéřské armády, se kterou sympatizovala většina obyvatelstva, za krále.⁶⁸

Ahmoseho zvláštní vztah k oázám se na konci 26. dynastie naplno projevil ve formě zvýšené stavební aktivity v oázách. Panovník také pochopil význam oáz jako západní hranice země a bylo tedy maximálně příhodné, aby byly oázy hustě osídlené a obsazené vojenskou posádkou a mohly se tak samy účinně bránit vnějším útokům.

V době Vahibreovy a Ahmosovy vlády stál v čele expandující oázy Baharija správce a kněz Džedchonsuefanch. Oáza se v této době stává skutečnou západní bránou do Egypta. Ačkoli se do dnešní doby dochovalo jen poměrně malé množství památek z původního objemu, a to převážně v jižní části současného hlavního města oázy,⁶⁹ přesto můžeme identifikovat velké množství staveb, které datujeme především do Džedchonsuefanchovy doby. Do této kategorie můžeme zařadit například chrámy Vahibrea a tzv. Ahmoseho chrám v Bavíti, který je ve skutečnosti zádušním chrámem správce Džedchonsuefancha.⁷⁰ Z Ahmosovy iniciativy vznikly i čtyři kaple⁷¹ zasvěcené různým egyptským božstvům (Amon, Thovt, Chonsu a Bes)⁷² v Ain el-Muftille (viz kapitola 6.2), na jejichž stěnách je tradičním způsobem reliéfně zobrazen panovník Ahmose vykonávající typické staroegyptské rituály.⁷³ Ačkoli šlo v rámci architektury oáz o struktury s mimořádně kvalitní reliéfní polychromní výzdobou, přesto nejsou co do výzdoby umělecky příliš konkurenceschopné ve srovnání s chrámovými stavbami v údolí. Na vině je zejména jejich provinční styl, čehož jsou příznakem chyby v hieroglyfických nápisích nebo nápadné disproporce figur.⁷⁴

---

⁶⁸ Fakhry 1942, s. 21.

⁶⁹ Bárta 2009b, s. 187.

⁷⁰ Fakhry 1942, s. 21.

⁷¹ Bárta 2009b, s. 189-191.

⁷² Verner 2008, s. 361.

⁷³ Trigger - Kemp - O'Connor - Lloyd 2004, s. 274.

⁷⁴ Verner 2008, s. 361.

Ze zádušních staveb zmíníme sedm hrobek osob z řad baharijské aristokracie v Káret Kasr Selím a Káret eš-Šéch Súbí,⁷⁵ z nichž dvě jsou anonymní. Některé z nich mohou svým provedením směle konkurovat hrobkám nilského údolí. Mezi ně řadíme hrobky Džedamonefancha a jeho syna Benantiua,⁷⁶ dále hrobky kněží Padiištara a Thatyho. Doposud nebyla nalezena hrobka správce oázy Džedchonsuefancha, ačkoli známe hrobky jeho příbuzných.⁷⁷

V době 27. perské dynastie byla oblast Baharije i celé Západní poušť velice silně vojensky obsazena. Herodotos (*Historiae*, III, 13) nás informuje o Kambýsově neúspěšné expedici do oáz, při níž se vydaly tři perské vojenské oddíly z Théb pravděpodobně do oázy Chárga. Během této cesty je však zastihla písečná bouře a vojsko bylo navěky pohřbeno pod pouštním pískem.⁷⁸

Ačkoli je doba perské okupace považována za období kulturního úpadku, nápisy na stěnách některých hrobek a chrámů prozrazují, že značná část architektonické dekorace staveb započatých v období 26. dynastie byla dokončena až za vlády perských dobyvatelů.

Za obzvláště palčivou je považována doba mezi smrtí perského krále Dáreia a dobytím Egypta Alexandrem Makedonským. Slabou pozici oáz dokládá nepatrný počet nově vztyčených monumentů. Jediným světlým okamžikem byla výstavba chrámu v sousední oáze Sívě, která však byla započata již za vlády posledního panovníka 30. dynastie Senedžemibrea Setepeninhereta Nachthareheba (360-343 před Kr., lépe známý pod řeckým jménem Nectanebo II.), zřejmě důsledkem krátkodobé prosperity země.⁷⁹

Vztah Alexandra Makedonského k oázám ovlivnily slavné události kolem Alexandrově cesty do Amonova orákula v Sívě.⁸⁰ Slavný dobyvatel prý zde následně nechal vybudovat velký chrám známý jako Chrám Alexandrův. Nutno však podotknout, že tato struktura postrádá jakékoli Alexandrovo vyobrazení nebo kartuši s jeho jménem. To ovšem není případ Alexandrova chrámu typu *karavanseráj* vybudovaného u pramene Ain el-Tebtýnia⁸¹ v Bahariji (pro jeho další užití v době římské viz kapitolu 6.2), který na svých stěnách nesl scény znázorňující dobyvatele, kterak obětuje egyptskému bohu Amonovi, snad jako výraz díky za bezpečné překonání nebezpečné krajiny v okolí Katarské prolákliny. Vlastní Alexandrova aktivita v Bahariji se zdá být dosti pravděpodobnou vzhledem ke

---

⁷⁵ Dodson - Ikram 2008. s. 287.

⁷⁶ Maříková Vlčková et al. 2009. s. 320-321.

⁷⁷ Fakhry 1942. s. 21.

⁷⁸ Tamtéž. s. 22.

⁷⁹ Tamtéž. s. 23.

⁸⁰ Verner 2008. s. 361-362.

⁸¹ Bárta 2009b. s. 195.

skutečnosti, že Alexandr musel ze Sívy nutně pokračovat přes Baharíji a Fajjúm do Memfidy, kde probíhal jeho korunovační obřad.⁸²

3.6 Ptolemaiovská doba (305-31 před Kr.)

Králové hlásící se k dynastii Ptolemaiovců pokračují v politice, kterou v oázách nastolil Alexandr Makedonský, člověk, jehož se chápali být pokračovateli. Svými aktivitami prakticky předurčují oázy k jejich maximálnímu rozvoji v době římské.⁸³

Nastolení centrální vlády v Egyptě mělo za následek obnovení obchodních tras v Západní poušti vlivem zvýšené bezpečnosti země. Právě tato skutečnost v kombinaci s přívětivou politikou vůči oázám vedla k velkým demografickým změnám. Zvyšující se počet obyvatelstva v oáze dobře dokládají početné hroby z řecko-římské doby odkrývané od r. 1999 v rámci archeologických prací v tzv. Údolí zlatých mumií⁸⁴ (viz kapitulu 6.1).

Nová dynastie opět aspirovala na získání oblasti Západní pouště a zejména jejich obchodních tras pod svou plnou moc. Baharíja se k tomuto účelu jevila být dobrým prostředkem jakožto vhodná základna pro silné vojsko, které zde trvale sídlilo a jehož primárním úkolem bylo zajistit bezpečí procházejícím karavanám. I tato tradice plynule přechází do doby římské, kdy se Baharíja, jsa součástí nového *Limes Aegypti*, doslova hemží strukturami vojenského či fortifikačního charakteru (viz kapitulu 5.1)

---

⁸² Verner 2010. s. 258.

⁸³ Fakhry 1942. s. 23.

⁸⁴ Hawass 2000. s. 16.

---

4. EGYPT A OASIS PARVA V DOBĚ ŘÍMSKÉ

4.1 Egypt v době římské

Okolnosti, za kterých se v srpnu roku 30 před Kr. ocitl Egypt v područí Říma, patří k nejčastěji diskutovaným tématům odborné i krásné literatury. Silné vazby mezi oběma zeměmi však existovaly dlouho před událostmi konce 1. století před Kr. Nutno dodat, že tato závislost byla vzájemná. Již od 3. století před Kr. máme k dispozici doklady o hospodářské závislosti Říma na egyptském obilí: roku 211 před Kr. si Řím vyžádal zásilku obilí od egyptské krále Ptolemaia IV. Filopatora (222-205 před Kr.) a od této chvíle římská závislost na egyptském zemědělství přetrvala.⁸⁵ Ptolemaiovští panovníci na druhou stranu bohatě využívali římské podpory během nepřetržitých mocenských sporů uvnitř vlastní dynastie. Alexandrie však nebyla jediným „bojištěm“, celý Egypt, zmítaný již od 2. století před Kr. občanskými válkami v souvislosti se špatnou ekonomickou situací a problémy se zavedením peněžní měny, vyžadoval silného, autoritativního vládce, který by omezil možnost přímého vměšování Říma do egyptských záležitostí a zabránil jeho případné invazi na egyptskou půdu. Tyto parametry mohl splňovat pouze ten člen ptolemaiovské dynastie, který získal na svou stranu podporu Říma.⁸⁶ Již Ptolemaios VIII. Euergetés II. (145-116 před Kr.) formálně odkázal ve své závěti vládu nad Egyptem Římu a tentýž scénář se opakoval o necelých 40 let později po smrti Ptolemaia X. Alexandra I. (106-81 před Kr.).⁸⁷

Sama dlouhodobá přítomnost Julia Caesara v Egyptě dosvědčuje, jaké důležitosti se těšil Egypt u římských vojevůdců. Jeho ekonomická síla byla natolik významným argumentem, že si ji žádný z důležitých hráčů na poli občanské války nemohl dovolit zcela ignorovat.

Ač jsou události kolem mocenských bojů mezi klientskou panovnicí Egypta Kleopatrou VII. Filopatorkou (vládla mezi léty 51-31 před Kr.) a Marcem Antoniem na straně jedné a Octaviana jako zastupitele „římského zájmu“ na straně druhé hojně diskutovány ve více či méně tendenčních antických pramenech i moderních badatelských pracích,⁸⁸ přesto se v následujícím odstavci na několika řádcích vraťme byť k závěrečným okolnostem tohoto konfliktu a jeho následkům.

Octavianus vstoupil do Alexandrie 1. srpna roku 30 před Kr.⁸⁹ Jak významný okamžik to pro budoucího císaře Augusta byl, lze snadno vyrozumět ze skutečnosti, že se tento den stal

---

⁸⁵ Shaw 2003. s. 436-437; Thompson 1992. s. 310.

⁸⁶ Jackson 2002. s. 23.

⁸⁷ Capponi 2010. s. 180.

⁸⁸ Z antických pramenů jmenujme alespoň dílo Horatia, Vergilia, Cornelia Galla, Livia, Plutarcha, Cassia Dia. Ze současných autorů zmiňme alespoň E. R. Bevana, G. Höblu, A. K. Bowmana nebo J. G. Manninga.

⁸⁹ Grant 2003. s. 234.

dnem výročním a rovněž důležitým římským svátkem a že právě tuto událost chápal Octavianus jakožto počátek své vlády.⁹⁰ O vysoké míře důležitosti svědčí i Octavianova volba jména Augustus, jehož podobnost s latinským termínem pro měsíc srpen není náhodná.⁹¹ Dne 1. srpna roku 30 před Kr., tedy několik týdnů po slavné bitvě u akarnanského Aktia, také vlastní rukou zemřel Marcus Antonius. Kleopatra se duchapřítomně postarala o řádný pohřeb Antoniových ostatků,⁹² avšak citový otřes způsobil, že těžce onemocněla.⁹³ Antické prameny o ní hovoří také v souvislosti s minimálně jedním pokusem o sebevraždu vyhladověním. Její pokus byl úspěšný až dne 12. srpna roku 30 před Kr.,⁹⁴ ovšem o způsobu, jakým sešla ze světa, nepanuje shoda ani mezi antickými autory. Obecně se soudí, že byla otrávena, ovšem konkrétnější informace nemáme k dispozici.

Po Kleopatřině smrti vyvstala pro Octaviana nutnost vypořádat se s jejím synem Ptolemaiem XV. Caesarem zvaným Filopatér Filometér či Caesarion, údajným Caesarovým potomkem.⁹⁵ Kleopatra se již v minulosti, krátce po prohrané bitvě u Aktia, obrátila na Octaviana s prosbou, aby se stal garantem Caesarionova nástupnictví na egyptský trůn, což bylo pro Octaviana z pochopitelných důvodů nepřipustné, a proto zůstal k žádosti hluchý.⁹⁶ Vzhledem k napjaté situaci prozřetelně usoudila, že Alexandrie nebude pro jejího syna v krátkém časovém horizontu bezpečným místem, a proto jej vyslala v doprovodu svého učitele jménem Rhodon proti proudu Nilu do Koptu a následně k přístavu Bereniké, odkud měli mít namířeno do Indie.⁹⁷ Ještě před tím, než dorazili k rudomořskému pobřeží, byl však chlapec zradou svého učitele zavražděn. I sama Kleopatra se údajně krátce po chlapcově odjezdu pokusila utéct na východ, ovšem byla také zrazena a donucena vrátit se zpět do Alexandrie. Historikové dodnes vedou spory o tom, zdali došlo k Caesarionovu úmrtí ještě před smrtí matky, nebo až po ní. Společné děti Kleopatry a Marca Antonia byly ušetřeny jakožto mocensky neškodné.⁹⁸

Octavianovo působení v Egyptě nemělo dlouhého trvání. Vystoupil údajně před lid s příslibem, že z úcty k Alexandrovi Velkému a jeho krásnému městu nehodlá pokračovat v plenění Alexandrie.⁹⁹ Následně měl ještě navštívit Alexandrův hrob, ovšem o další poklady této země již neprojevil nejmenší zájem. Octavianus ještě téhož roku Egypt opustil a již nikdy

---

⁹⁰ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

⁹¹ Grant 2003. s. 234.

⁹² Jackson 2002. s. 23.

⁹³ Grant 2003. s. 234.

⁹⁴ Jackson 2002. s. 23-24.

⁹⁵ Bowman 1996a. s. 34.

⁹⁶ Jackson 2002. s. 23.

⁹⁷ Grant 2003. s. 229-230.

⁹⁸ Bowman 1996a. s. 36; Grant 2003. s. 240-242.

⁹⁹ Tamtéž. s. 240.

se do něj nevrátil.¹⁰⁰ Tato skutečnost však není důvodem se domnívat, že Egypt byl pro Octavianiana provincií druhořadé důležitosti. O tom svědčí i zcela jedinečný status Egypta jakožto císařské provincie, což obnášelo, že jedině císař sám jmenoval egyptské prefekty - *praefecti Alexandriae et Aegypti* - pouze z příslušníků jezdeckého stavu.¹⁰¹ Octavianus si od tohoto opatření sliboval vyloučení scénáře, v němž by si některý ze senátorů za císařovými zády uzurpoval vládu nad Egyptem, který byl v této době hospodářsky natolik významným hráčem, že by případný uzurpátor mohl ohrozit legitimní moc v Římě. Egypt byl přeci již za Augustova života dodavatelem 20 miliónů *modií* (tj. přes 1 milion tun) obilí,¹⁰² což představovalo 1/3 celkové římské spotřeby. Již tento argument byl dostačující pro ospravedlnění Octavianových kroků, avšak můžeme ještě zmínit funkci Egypta jakožto producenta jedinečného, vysoce kvalitního kamene či jako křižovatky důležitých karavanních cest a brány do subsaharské Afriky a Indie. Tyto jedinečné atributy Egypta jsou také příčinou souvisejícího Octavianova opatření, které implikuje přísný zákaz vstupu senátorům a jezdcům na území Egypta bez císařova vědomí.¹⁰³

S příchodem Římanů do Egypta nedošlo v egyptské správě k tak razantním změnám, jak se mohlo vzhledem k římské přezíravosti vůči Egyptanům na první pohled zdát. Ačkoli Octavianus během své návštěvy Alexandrie projevil silnou nelibost vůči odkazu dynastie Ptolemaiovců tím, že nevybíravě odmítl navštívit jejich výstavní hrobky - údajně se v tomto kontextu dokonce vyjádřil pohrdavými slovy, že „ho mrtvolý nezajímají“¹⁰⁴ - přesto na její tradici brzy v mnohých ohledech v duchu panhelénských ideálů plynule navázal. Společným úředním jazykem zůstala i nadále řečtina, přetrvávala i tendence systematicky rekonstruovat staroegyptské chrámy do jejich tradiční podoby a tento tradicionalismus v architektuře se týkal i nově budovaných monumentů. Svě místo si i během doby římské udržely tradiční staroegyptské úkony, jakými byla například mumifikace. Stejně tak staroegyptská božstva si zachovala výsadní postavení v duchovním životě obyvatelstva, některým – zejména pak Isidě, Serapidovi nebo Harpokratovi - se dokonce dostalo zájmu ze strany obyvatel vzdálených provincií. Zachováno bylo i administrativní dělení egyptského území na 30 správních jednotek (tzv. *nomoi*), v čele každého z nichž stálo hlavní město (*metropolis*).¹⁰⁵ Administrativní kontrolu nad provincií měl na starosti výše zmíněný prefekt, který se zpovídal bezprostředně císaři a jako takový disponoval pravomocemi jmenovat správce (tzv. *strategoi*) jednotlivých *nomů*. Prostředníka mezi správcem a samotným prefektem tvořila

¹⁰⁰ Shaw 2003. s. 436; Bowman 1996a. s. 37.

¹⁰¹ Jackson 2002. s. 24.

¹⁰² Shaw 2003. s. 436-437.

¹⁰³ Jackson 2002. s. 24; Bowman 1996a. s. 38.

¹⁰⁴ Grant 2003. s. 240.

¹⁰⁵ Shaw 2003. s. 436.

čtyřlenná skupina oblastních správců (tzv. *epistrategoi*). Finanční stránku provincie měli pak na starosti tzv. *procuratores*.¹⁰⁶ Prvním prefektem byl z vůle samotného Octaviana zvolen básník a vojevůdce C. Cornelius Gallus, který se ovšem císaři záhy znelíbil - vedle možné angažovanosti ve spiknutí v rámci mocenských sporů v Římě - i díky svým troufalým tažením do Núbie, během nichž proniknul až do oblasti druhého nilského kataraktu, a také díky velkohubé sebechvále, kterou dával po celém Egyptě okázale najevo prostřednictvím početných nápisů a soch. Celá situace tak získávala pachuť toho, čeho se Augustus nejvíce obával. Cornelius byl tedy proto již roku 26 před Kr. povolán zpět do Říma. Zde byl donucen spáchat sebevraždu pod pohrůžkou, že pokud tak neučiní sám, bude vystaven veřejné potupě v podobě rozsudku smrti.¹⁰⁷ Corneliovým nástupcem se stal na pouhé dva roky neblaze proslulý Aelius Gallus, který byl vystřídán stejně pověstným Publiem Petroniem (24-22 před Kr.). Válečná expedice Aelia Galla do Arábie Felix vyústila v naprosté fiasko, když byla jeho armáda zcela zdecimována poté, co musela zradou podstoupit mučivý pochod vyprahlou pouští. Nejenže se zbědované armádě nepodařilo Arábii získat pod svou moc, ale i některá území, která do té doby byla již pevně v římském područí, využila chvilkové slabosti Říma a osamostatnila se.¹⁰⁸ Dvě expedice Publia Petronia do Etiopie již neměly tak ničivé následky a jejich přičiněním se Římanům dokonce nakrátko podařilo ovládnout oblast jižně od Dodekaschoinu a ustanovit vojenskou posádku v Primis (Kasr Ibrim).¹⁰⁹

Demografický obraz Egypta 1. století před Kr. byl mimořádně pestrý. Vedle sebe zde žily naprosto odlišné etnické skupiny, tzv. *politeumata*, která vytvářela jakousi hodnostní pyramidu, přičemž původní egyptské obyvatelstvo tvořilo její nepriviligovanou základnu, která paradoxně neměla žádný podíl na správě své vlastní země. Vedle rodilých Římanů to však byli pouze obyvatelé Alexandrie, kteří byli za určitých podmínek oprávněni získat římské občanství, které přinášelo řadu výhod, mimo jiné osvobození od povinnosti platit daň z hlavy (řecky *laographia*, latinsky *tributum capitis*¹¹⁰), která byla pro ostatní dospělé obyvatelstvo bez rozdílu závazná. Občané jiných velkých řeckých *poleis* a zbytek egyptské populace byl možnosti získat římské občanství až do 3. století po Kr. oproštěn.¹¹¹ Chceme-li se seznámit s konkrétními čísly, můžeme nahlédnout do děl antických autorů, ovšem moderní historikové zde nabádají k maximální obezřetnosti. Řecký historik 1. století před Kr. Diodoros Sicilský hovoří v souvislosti s Egyptem o 3 milionech obyvatel, naproti tomu Josephus Flavius referuje s rozdílem necelých dvou staletí o 7 milionech obyvatel jen

¹⁰⁶ Shaw 2003. s. 436.

¹⁰⁷ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁰⁸ Jameson 1968. s. 71-84; Bowman 1996a. s. 40.

¹⁰⁹ Bowman 1996. s. 680.

¹¹⁰ Capponi 2010. s. 184.

¹¹¹ Jackson 2002. s. 25.

pro Alexandrii. S tímto Flaviovým údajem moderní věda nesouhlasí a nabízí střízlivější odhad populace Alexandrie, který by neměl přesáhnout hranici 500 000 obyvatel. Circa 11% celkového počtu přitom tvořila nesvéprávná vrstva otroků. Demografickou zajímavostí je také skutečnost, že asi 1/6 všech uzavřených manželství tvořili sňatky mezi sourozenci.¹¹²

Jak již bylo naznačeno v předcházejících odstavcích, funkce Egypta jakožto obilnice Říma bylo prvořadým zájmem Octaviana i jeho budoucích nástupců. Produkce obilí, pravidelně dodávaného do Říma v rámci *annony*, byla sice již před Octavianem natolik výrazná, že byla schopna uspokojit i zahraniční poptávku ze strany Říma, přesto se Octavianus rozhodl zemědělskou produkci ještě více zefektivnit výstavbou nových zavlažovacích kanálů. Mimo tradičně pěstovaných obilovin inicioval Octavianus masivnější výsadbu výnosnějších plodin, jakými byla například vinná réva nebo olivy.¹¹³ Zásadní podmínkou pro zvýšení zemědělské produkce bylo Octavianovo rozhodnutí povolit lidem držet pozemky v soukromém vlastnictví.¹¹⁴

Julsko-claudijská dynastie byla činná v oblasti využití egyptského nerostného bohatství. V červnu roku 18 po Kr. byl do Východní pouště na popud císaře Tiberia (14-37 po Kr.) vyslán speciální oddíl vedený Gaiem Cominem Leugem, který je zodpovědný za objev významných lomů v Mons Claudianus a Mons Porphyrites, kde se po následujících pět století těžil šedý granodiorit, červená žula, porfyr a jiné mimořádně kvalitní a vysoce dekorativní kameny užívané pro výstavbu nejlepších staveb na římském *foru*.¹¹⁵

Mimo hmotných statků byla Alexandrie také vydatným dodavatelem všestranných učenců. Jedním z nich byl například i stoický filosof a Octavianův učitel a soukromý přítel Areios Didymos, který se těšil Octavianově důvěře natolik, že mu byla císařem nabídnuta funkce prvního egyptského prefekta.¹¹⁶ Stoik však s díky odmítnul.

Římané také plynule navázali na ptolemaiovské aktivity v Rudém moři. I nadále byly pro obchodní cesty do Indie využívány přístavy vybudované Ptolemaiem II. Filadelfem (284-246 před Kr.) jako Bereniké, Myos Hormos a další. Podél pouštních cest spojující tyto přístavy s nilským údolím byla vybudována sofistikovaná síť *praesidiū s hydreumaty*, která sloužila jako odpočívadla s možností načerpání pitné vody procházejícím karavanám a také jako stanoviště hlídek zajišťujících obchodníkům bezpečí před útoky pouštních loupeživých kmenů. Podle některých zpráv se také později, ve 2. století po Kr., císařové Traján a Hadrián vrátili k projektu, který byl zamýšlen již v minulosti Ptolemaiem II. a který si kladl za cíl

---

¹¹² Shaw 2003. s. 458.

¹¹³ Capponi 2010. s. 184-185.

¹¹⁴ Jackson 2002. s. 24.

¹¹⁵ Shaw 2003. s. 439-440.

¹¹⁶ Capponi 2010. s. 181.

vybudovat šíji mezi Středozemním a Rudým mořem.¹¹⁷ Tyto zmínky však doposud nebyly bezpečně potvrzeny.

Po Octavianovi se jen málo císařů odhodlalo osobně navštívit Egypt. Prvním členem julsko-claudijské dynastie, který tak učinil, byl Octavianův synovec Germanicus, který roku 19 po Kr. pomohl Egyptanům v boji s velkým hladomorem tím, že otevřel sýpky s obilím určeným původně pro římské žaludky.¹¹⁸ Alexandrie dlouhodobě zápasila s nelichotivou pověstí problémového města, které permanentně nemělo daleko k lidovým povstáním. Situace se ještě vyostřila se jmenováním Avillia Flacca na místo egyptského prefekta. Během jeho prefektury se zásadním způsobem zhoršily vztahy mezi Řeky a Židy.¹¹⁹ Konflikt vyvrcholil roku 38 po Kr. za vlády císaře Gaia (37-41 po Kr.) do podoby velkého protižidovského povstání, které se v následujících letech ještě několikrát opakovalo.¹²⁰ Pro císaře, jinak známého pod pseudonymem Caligula, to však nebyla jediná konfrontace s touto starobytlou zemí. Gaiovi, jenž sám sebe považoval za boha, velice imponovala faraonská tradice zbožštění panovníka a uvažoval prý dokonce o přemístění hlavního města do egyptské Alexandrie.¹²¹ Svůj plán však řízením osudu díky své předčasné smrti nestihnul zrealizovat.

Gaiovi nástupci Claudius (41-54 po Kr.) a Nero (54-68 po Kr.) následovali příkladu svého předchůdce a Egypt během své vlády osobně nenavštívili, ačkoli Nero údajně cestu plánoval a roku 61 po Kr. dokonce sponzoroval průzkumnou cestu do Etiopie.¹²²

Od poloviny 1. století po Kr. se v Egyptě poprvé objevuje křesťanství.¹²³ Nové náboženství se nejprve usazuje v Alexandrii, z níž se šíří do všech částí země. Následná pozvolná kristianizace Egypta ovlivnila mnohé stránky života, a to zejména od poloviny 3. století po Kr., kdy jsou křesťané systematicky pronásledováni a nuceni uchýlovat se do odlehlých končin, jakými byla poušť a její oázy.¹²⁴ Tato útočiště se zároveň stávají místem životních zkoušek pro historicky prvního poustevníka Pavla či mnicha Antonína (žil kolem roku 270 po Kr.),¹²⁵ kteří podle tradice odcházejí do oáz Západní pouště s vidinou duchovní očisty. Zejména za pronásledování během vlád císařů Decia (249-251 po Kr.), Valeriana

---

¹¹⁷ Shaw 2003. s. 440-449.

¹¹⁸ Capponi 2010. s. 186.

¹¹⁹ Capponi 2010. s. 187.

¹²⁰ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹²¹ Musil 2009. s. 200.

¹²² Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹²³ Shaw 2003. s. 449-455.

¹²⁴ Jackson 2002. s. 25.

¹²⁵ Shaw 2003. s. 449-455.

(253-260 po Kr.) a Diocletiona (284-305 po Kr.) se tak objevuje celá řada záznamů o poutnickém životě těchto vyhnanců na mnohých dříve opuštěných lokalitách.¹²⁶

Egypt a Alexandrie měla velice specifický význam pro dynastii Flaviovců. 1. července roku 69 byl svými vojenskými oddíly a také zásluhou egyptského prefekt Tiberia Julia Alexandra, člena významné alexandrijské židovské rodiny, prohlášen císařem prefektův přítel Vespasián.¹²⁷ Ten v Alexandrii po svém jmenování před svým odjezdem do Říma přečkal zimu. Roku 73 po Kr., po pádu Masady, byl Vespasián nucen svou návštěvu opakovat, tentokrát však za podstatně méně radostných okolností. Aby předešel vzniku nového centra židovského povstání, nechal srovnat se zemí židovský chrám poblíž dolnoegyptské Heliopole. Císař Titus rovněž navázal na tradici svého otce a osobně pobýval v Egyptě po dobytí Jeruzaléma roku 70 po Kr.¹²⁸

Vláda světoběžnické dynastie adoptivních císařů Trajána (98-117 po Kr.) a Hadriána (117-138 po Kr.) byla opředená stínem závažných událostí z let 116-117 po Kr., kdy v Egyptě propukla násilná vzpoura Židů vůči Řekům a Egyptanům. Krveprolití mělo za následek dalekosáhlé hladomory způsobené astronomickými cenami potravin. Řešením konfliktu se stal násilný zásah římské armády, která pro následující staletí prakticky anihlovala židovskou komunitu v Egyptě.¹²⁹ Ihned po zažehnání nebezpečí Hadrián zahájil rozsáhlé opravy staroegyptských chrámových komplexů¹³⁰ poničených během židovské vzpoury. Opravy byly však pouze malou částí Hadriánova rozsáhlého stavebního programu. Hadrián plynule navázal na aktivity svého předchůdce Trajána a snad i dotáhl do úspěšného konce obnovení zaneseného kanálu mezi Nilem a Rudým mořem.¹³¹ Má také na svědomí výstavbu nového centrálního archivu, řady chrámů, opevnění, lázní a paláců v řecko-římském i tradičním staroegyptském stylu.¹³² Často diskutovaná bývá rovněž Hadrianova návštěva Egypta v letech 129-130 po Kr.,¹³³ která byla součástí jeho inaugurační cesty po Říši. Během ní procestoval všechna významná města země. Byl například přítomen předvedení Apidova býka v Memfidě, účastnil se honu na lvy v poušti nebo navštívil Memnónovy kolosy. Jeho cesta však získala na hořkosti díky tragické příhodě, při níž za záhadných okolností přišel o život Hadrianův mladý milenec Antinoos. V místě, kde se mladý muž poblíž města Hermopole utopil, nechal truchlící Hadrianus založit nové město jménem Antinoopolis (dnešní Šejch Abéda), kde byl také záhy zaveden kult zemřelého héra, který se během několika let postupně rozšířil do celé

---

¹²⁶ Jackson 2002. s. 25.

¹²⁷ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹²⁸ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹²⁹ Capponi 2010. s. 189.

¹³⁰ Musil 2009. s. 201.

¹³¹ Bareš – Veselý – Gombár 2009. s. 140-142.

¹³² Capponi 2010. s. 189.

¹³³ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

oblasti Středomoří.¹³⁴ Se smutnou událostí vzdáleně souvisí i rozvoj pobřežní cesty podél Rudého moře, od druhého století známé jako *Via Hadriana*, vedoucí od důležitých rudomořských přístavů jako Myos Hormos a Bereniké, která končila právě v nově založeném městě Antinoopolis. Silný dojem, který Egypt na císaře zanechal, se projevil i v architektonickém pojetí Hadrianovy *villy* v italském Tivoli, která nese četné znaky egyptského vlivu, zejména pokud jde o její části označované jako *Canopus* a *Grotta*.¹³⁵

Za vlády Hadrianova syna Antonina Pia (138-161 po Kr.) roku 153 po Kr. propukly v Alexandrii nové nepokoje, během nichž dokonce zahynul tehdejší egyptský prefekt.¹³⁶ O necelých 20 let později, během vlády Marca Aurelia (161-180 po Kr.), nepokoje pokračovaly v podobě tzv. vzpoury *búkoloí* vedené egyptským knězem Isodórem, během níž se vzbouřenci údajně uchýlovali i ke kanibalismu.¹³⁷ Roku 175 byla vzpoura potlačena zásahem syna egyptského prefekta a římského prefekta v Sýrii Avidia Cassia,¹³⁸ který se poté, co uvěřil falešným zprávám o císařově smrti, sám prohlásil císařem. Marcus Aurelius však živ a zdrav pobýval v Alexandrii a podařilo se mu Cassia po třech měsících svrhnout. Po těchto nepokojích postihla Egypt morová epidemie, což vedlo k demografické katastrofě v podobě prudkého poklesu počtu obyvatel.¹³⁹

Návštěvy panovníků severovské dynastie byly motivovány vidinou zažehnání krize, která prakticky nepřetržitě hrozila propuknutím nových povstání. Septimius Severus (193-211 po Kr.) vyhlásil v roce 201¹⁴⁰/202¹⁴¹ po Kr. během své 3-denní návštěvy Alexandrie 31 stručných *apokrimat*, která garantovala udělení práva samosprávy elitám mnohých měst, což v podstatě obnášelo, že egyptská města získala stejná práva jako města řecká, což vyústilo v mohutný rozvoj jednotlivých regionů.¹⁴² Poprvé také umožnil Egyptanům, aby se stali římskými senátory.¹⁴³ Septimiova velkorysost se však nevztahovala na náboženskou sféru. Za jeho panování totiž dochází k prvnímu cílenému pronásledování křesťanů, které vrcholí v následujících letech za vlády císaře Decia (hlavně v letech 249-251 po Kr.), Valeriana (256 po Kr.) a Diocletiana (302 po Kr.).

Septimiův vstřícný krok vůči neřímským obyvatelům provincií byl předzvěstí mnohem hlubších změn, ke kterým přikročil Septimiův syn, císař Caracalla (211-217 po Kr.). Jeho *Constitutio Antoniniani* z roku 212 zajistilo římské občanství všem dospělým svobodným

¹³⁴ Capponi 2010. s. 189.

¹³⁵ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹³⁶ Capponi 2010. s. 189.

¹³⁷ Capponi 2010. s. 189-190.

¹³⁸ Capponi 2010. s. 191; Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹³⁹ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁴⁰ Bareš – Veselý – Gombár 2009. s. 140-142; Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁴¹ Capponi 2010. s. 191.

¹⁴² Bareš – Veselý – Gombár 2009. s. 140-142.

¹⁴³ Capponi 2010. s. 191.

mužským obyvatelům říše. Tento na první pohled velkorysý krok byl nejspíše motivován snahou zvýšit výnosy z četných daní uvalených na římské občany. Když pak roku 215 po Kr. Egypt navštívil, místo vděčného přijetí ho čekala bouřlivá demonstrace, které byl dokonce osobně přítomen.¹⁴⁴ Caracalla se roku 216 po Kr. „odvděčil“ tím, že nechal uzavřít alexandrijská divadla a potlačil právo *syssítie*, které umožňovalo místním vzdělancům bezplatné stravování.¹⁴⁵ Poslední zástupce severovské dynastie, císař Severus Alexander (222-235 po Kr.), Egypt také navštívil - nebo přinejmenším tak zamýšlel - motivován stejnými okolnostmi jako jeho předchůdci, tedy zažehnat krizi spojenou se zavedením fiskálních reforem. S postupujícím 3. stoletím přibývalo konfrontací „nových občanů“ a výběrčích daní a situaci rozhodně nepomohla stabilizovat ani neustále se zmenšující množina plnoprávných občanů, kterýchžto úbytek musel být nutně kompenzován navýšením stávajících daní. Egypt, odnepaměti považován za dojnou krávu Říma, kam se sahalo, kdykoliv Římané pocítili nedostatek čehokoli, pomalu přestával být „vhodný k dojení.“¹⁴⁶

Ani následující roky nepřinesly mír. V letech 270 až 272 po Kr. byl Egypt okupován vládci Palmýry v čele se slavnou královnou Zenobií (Zajnab) a jejím synem Vaballathem. Kritickou situaci se rozhodl osobně vyřešit císař Aurelianus (270-275 po Kr.),¹⁴⁷ který Egypt „vysvobodil“ z palmýrského područí a vrátil jej zpět pod diktát Říma.

Kolem roku 297 po Kr. v Egyptě opět propuklo nové povstání vedené Domitiem Domitianem ve jménu zmírnění fiskálního a občanského útlaku. Na jeho konci se Domitius prohlásil císařem. Až Diocletianus (284-305 po Kr.) musel zapůsobit vlastní přítomností v Egyptě a ukončit tak Domitiovo roční působení na císařském trůnu.¹⁴⁸

Roku 284 po Kr. Diocletianus v rámci své rozsáhlé reformy celkově zefektivnil administrativu říše. Egypt byl od této chvíle rozdělen na dvě provincie.¹⁴⁹ Země se musela vzdát svého kalendáře a roku 296 po Kr. přijala standardní římský mincovní systém na úkor své vlastní měny.¹⁵⁰ Úředním jazykem se stala latina. Součástí dalších Diocletianových opatření byly tvrdé represe vůči křesťanům. Diocletianova vláda je považovaná za období nejsilnějšího útisku spojeného se systematickým ničením křesťanských svatostánků i posvátných knih a vešla do historie jako „Věk mučedníků.“¹⁵¹

Počínaje rokem 305 po Kr. byla východní část Říše ovládána císařem Liciniem, který byl později roku 324 po Kr. poražen císařem Constantinem (306-337 po Kr.), který

¹⁴⁴ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁴⁵ Capponi 2010. s. 191.

¹⁴⁶ Capponi 2010. s. 191-192.

¹⁴⁷ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁴⁸ Capponi 2010. s. 192.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 193.

¹⁵⁰ Bareš – Veselý – Gombár 2009. s. 140-142.

¹⁵¹ Capponi 2010. s. 193.

konvertoval ke křesťanství a již roku 313 po Kr. z něj učinil státní náboženství, čímž stojí na počátku tzv. byzantského období,¹⁵² kdy byl Egypt oficiálně pod správou nově založeného města Constantinopolis. Constantinova vláda představovala pro Egypt počátek období relativního klidu. Následující staletí jsou charakterizována pozvolnou christianizací, která vyústila v roce 391 po Kr. v uzavření všech pohanských chrámů vydáním tzv. Theodosiova ediktu.¹⁵³ Za vlády císaře Justiniána propukl v Egyptě mor šířící se postupně i do jiných částí říše, znásobený navíc pustošivým zemětřesením.¹⁵⁴ Země byla sužována jednak nájezdy odbojných beduínských a núbijských kmenů, jednak neutichajícími povstáními v Alexandrii, která po nikajském schismatu jen těžce snášela existenci v constantinopolském područí. Velký zvrat nastal roku 619 po Kr., kdy byl Egypt opětovně okupován Peršany a nakrátko se stal součástí Sasánovské říše. O deset let později, roku 629 po Kr., se podařilo vyjednat odchod Peršanů ze zdevastovaného egyptského území. Autonomie však obnášela nevídané množství persekucí¹⁵⁵ a beztoho neměla dlouhého trvání, neboť za jediné desetiletí, 8. listopadu roku 941 po Kr., bylo území Egypta opět ovládnuto cizím národem, tentokrát kmeny Arabů vedené Amr Ibn Al-Asem, což představuje počátek doby islámské.¹⁵⁶

4.2 Dějiny lokality

Naše znalosti o dění v oáze Baharija jsou značně omezené, ačkoli se v soudobých dokumentech objevuje ve značné míře nepodobné jiným oázám. Drtivá většina informací, které dnes máme k dispozici, pochází z papyrových archivů v Oxyrhynchu, který byl v římské době správním centrem oázy a se kterým byla Baharija velice silně ekonomicky a sociálně spjata.¹⁵⁷ Z oxyrhynšských papyrů se dovídáme o novém administrativním dělení oáz Západní pouště na tři oblasti. První oblast známou jako *Ammoniake*, „Amonova oáza“, tvořila oáza Síva. Druhou oblastí je diskutovaná *Oasis Parva* představovaná Baharij a poslední oblast *Oasis Magna* zastupuje dvojice jižních oáz - Chárga a Dáchla.¹⁵⁸ O poslední z velkých oáz, Faráffe, prameny mlčí, ale mnozí badatelé se domnívají, že byla chápána jako součást *Oasis Parva*.¹⁵⁹

Klíč k pochopení římského zájmu o oázu Baharija leží zejména v jejím zemědělském potenciálu, kterého začali právě Římané intenzivněji využívat. Její mimořádné postavení mezi oázami Západní pouště bylo dáno jednak přírodními podmínkami příhodnějšími pro pěstování

¹⁵² Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁵³ Musil 2009. s. 202.

¹⁵⁴ Capponi 2010. s. 195.

¹⁵⁵ Capponi 2010. s. 196.

¹⁵⁶ Bagnall - Rathbone 2004. s. 16-19.

¹⁵⁷ Tamtéž. s. 267.

¹⁵⁸ Smoláriková 2009c. s. 341; Bagnall - Rathbone 2004. s. 249 - 250.

¹⁵⁹ Bagnall - Rathbone 2004. s. 249 - 250.

Římany preferovaných plodin, jednak možností využití rozlehlějších pozemků a nakonec i relativně malou vzdáleností od údolí Nilu.¹⁶⁰ Nově vznikající římské vesničky, jejichž moderní toponyma bývají dnes zpravidla uvozena arabským slůvkem *ain*, „studna“, se staly hospodářským zázemím rozlehlých vinic, ovocných sadů a zahrad. Vypěstované plodiny pak mimo jiné představovaly nezanedbatelný podíl na zásobování vojenské posádky v pevnosti el-Ríz.¹⁶¹ Narozdíl od nilského údolí, které život pod římským jhem snášelo s větší nevolí, se oázy byly schopny rychleji adaptovat římským představám o obecní správě. I tato skutečnost může úzce souviset se zvýšenými římskými aktivitami v oázách.

Ačkoli představuje doba římská vrchol prosperity egyptských oáz, první roky římské nadvlády nebyly ani v nejmenším klidné. Oázy musely čelit neustálým útokům ze strany beduínských nájezdníků a výsledkem neklidného 1. století před Kr. byly rozsáhlé škody na stěžejních zemědělských příslušenstvích. Útoky Libyjců a nomádských kmenů vytrvale pokračovaly i v průběhu 3. až 6. století po Kr.¹⁶² Bylo tedy v zájmu ochrany Baharije i samotného údolí vytvořit v této oblasti důmyslnou fortifikační síť. Ač úroveň zabezpečení západní hranice nedosahovala z ryze racionálních důvodů (pravděpodobnost dlouhodobých ničivých útoků ze strany těžko prostupné Saharské pouště se blížila nule) takové míry sofistikovanosti jako v případě fortifikačního systému Východní pouště, přesto bylo nutné zajistit přinejmenším základní síť obranných pevností.¹⁶³ Záhy proto byla koncentrace římských objektů tak vysoká, že s přehledem předčila všechny starší stavby z minulosti.¹⁶⁴

Jak již bylo zmíněno výše, římský zájem neimplikoval pouze výstavbu vojenských objektů. Důležitou podmínkou pro zajištění komunikace mezi centry v údolí a oázami bylo vybudování sofistikované sítě karavanních cest mířících do údolí. V tomto ohledu bylo v mnohých směrech navázáno na to, co již bylo vybudováno v minulosti, avšak Římané se zasloužili o podstatné zvýšení úrovně obslužnosti těchto tras vystavěním výhodných zastávkových stanic. Pro obnovení soběstačnosti co do zemědělské produkce bylo započato s rekonstrukcí zavlažovacích kanálů a na řadu přišla i celá řada vylepšení spočívající v zavedení nových technologií. Pomocí těchto zásahů tak byly vytvořeny vhodné podmínky, které se staly předzvěstí vrcholové prosperity oázy ve střední a pozdní době římské.

Egyptské oázy a zejména pak diskutovanou Bahariji není možno nezmínit v souvislosti se vznikem křesťanství. Jak již bylo zmíněno výše (kapitola 4.1), v oázách existovala díky

---

¹⁶⁰ Jackson 2002. s. 229-230.

¹⁶¹ Verner 2008. s. 370-373.

¹⁶² Jackson 2002. s. 229-230.

¹⁶³ Musil 2009. s. 207.

¹⁶⁴ Bagnall - Rathbone 2004. s. 249 - 250.

jejich exponované izolovanosti silná křesťanská tradice,¹⁶⁵ což se záhy projevilo i v pozdější církevní hierarchii, kdy měla Baharíja záhy svého vlastního biskupa. Oáza Baharíja se rovněž stala dějištěm několika vyprávění o mučednících. Podle koptské tradice se například stala místem, kde během své mise s cílem konvertovat oázy Západní pouště zahynul mučednickou smrtí svatý Bartoloměj, jeden z dvanácti Ježíšových apoštolů.¹⁶⁶ V klášteře nedaleko pevnosti el-Ríz prý uchovávali jeho hlavu jako relikvii a celá oblast později získala díky této skutečnosti i své arabské pojmenování. Výraz *ras* totiž v arabštině znamená „hlava.“¹⁶⁷

---

¹⁶⁵ Jackson 2002. s. 25.

¹⁶⁶ Vivian 2002. s. 178.

¹⁶⁷ Verner 2008. s. 370-373.

---

5. PROFÁNNÍ ARCHITEKTURA OBLASTI OASIS PARVY V DOBĚ ŘÍMSKÉ

Pátou kapitolou vstupujeme do tématu, které je ústředním námětem této práce. Než ale přistoupíme k samotnému výčtu jednotlivých lokalit, je nutné konkrétně vymezit oblast, ve které se budeme pohybovat. Pojmem profánní architektura v této práci rozumíme architektonické struktury, které stojí v protikladu ke strukturám sakrálním a funerálním (jejichž hrubému výčtu bude věnována následující kapitola 6). Do této kategorie lze tedy zařadit struktury, které mají charakter svrchovaně funkční a v této charakteristice se zcela zásadně liší od výše zmíněných staveb sakrálních a funerálních. Tato skutečnost se mnohdy projevuje ve volbě stavebního materiálu, kdy se mnohem častěji – s drobnou výjimkou některých fortifikačních struktur – setkáváme s užitím praktických a snadno dostupných nepálených cihel. Tato okolnost však s sebou přináší mnohá úskalí. V první řadě zde hovoříme o materiálu, který relativně snadno podléhá zkáze, obzvláště pak větrná eroze představuje v pouštích oblastech skutečnou hrozbu. Dalším nepříjemným aspektem je skutečnost, že nepálená cihla je stavebním materiálem, který zůstával v této oblasti díky svým nepopíratelným výhodám v oblibě po celá staletí a mnohdy je značně problematické odhadnout úroveň pozdějších zásahů, nenabízí-li nám rozlišovací hledisko rozměry užitých cihel. Na druhou stranu nutno podotknout, že tento materiál nabízí oproti kamenným stavbám tu výhodu, že nestojí v hledáčku zlodějů kamene, kteří stojí za destrukcí mnoha struktur, které byly svými staviteli původně zamýšleny setrvat na věčné časy.

Jaké typy staveb spadají pro oblast Baharije do kategorie profánní architektura, to bude námětem tohoto odstavce. Především zde spadá architektura sídlištní včetně jejího přilehlého agro-ekonomického zázemí. Tímto architektonickým typem se bude zabírat kapitola 5.2. Vojenskými strukturami, které v Bahariji bohatě nacházíme v souvislosti se zaopatřením *Limes Aegypti*, jsou obsahem kapitoly 5.1. Zajímavým, v širším smyslu slova architektonickým typem úzce spjatým s pouštním prostředím je rozsáhlý soubor podzemních štol, jež měly za úkol shromažďovat a svádět vodu - tzv. *manaváry*, jímž je věnována kapitola 5.3. Poslední kapitola 5.4 se pokouší předložit v ucelené podobě výčet našich současných znalostí o infrastruktuře, která protíná diskutovanou oázu.

Zmiňme nyní stručně klíč, podle něhož je následující přehled koncipován, a jaká byla kritéria výběru lokalit. Předně je nutné zdůraznit, že za současného stavu bádání má tento přehled daleko k úplnosti. Jak již bylo stručně zmíněno v úvodu, pomineme-li několik výjimek z nedávné doby (viz kapitola 7), v dané oblasti doposud neproběhl systematický

výzkum a mnohé lokality jsou tak jen nedostatečně popsány, zatímco mnohé teprve čekají na své odhalení. Tento soupis tak v zásadě poskytuje přehled pouze těch lokalit, jež vzešly z českých a francouzských výzkumů posledních 20 let, doplněné o lokality, které byly bezpečně popsány a identifikovány Fachrym jako římské. Množství drobných zřícenin, o nichž panuje předpoklad, že by se mohlo jednat o římskou strukturu, ale o nichž však tato hypotéza nebyla nikdy archeologicky potvrzena, v soupisu chybí. Lokality jsou řazeny abecedně, bez ohledu na jejich geografickou polohu. Nepřistoupila jsem ke členění dle oblasti jádrové Baharije a el-Hézu, který je v některých publikacích chápán jako samostatná oáza. El-Héz představoval nejjižnější část Oasis Parva a zdá se, že byl chápán jako její integrální součást, neboť se i přes jeho nepopiratelnou důležitost nepodařilo identifikovat starověký název pro toto území. Prioritní postavení el-Hézu v této práci je nasnadě, neboť představuje nejvýznamnější pozdně římskou lokalitu v oblasti s vysokou koncentrací architektonických pozůstatků, jejichž vysoký počet a rozměry napovídají, že šlo v minulosti o mimořádně prosperující oblast. Oblast el-Hézu leží asi 40 km jižně od Baviti - Kasr, přímo na hlavní karavanní cestě do Farafrý a je v současné době neobydlená s výjimkou několika mála drobných sídel na jeho okraji¹⁶⁸

5.1 Římské vojenské pevnosti

Přítomnost římského vojska má v zemi na Nilu dlouhou tradici. První římsí vojáci se v zemi usazovali již za vlády posledních Ptolemaiovců poté, co zde jednu ze svých galo-germánských jednotek zanechal roku 55 před Kr. stoupenec Gnaea Pompeia a římský prokonzul v Sýrii Aulus Gabinius. Tzv. *Gabiniani* měli na starost ochranu ptolemaiovského panovníka Ptolemaia XII. Auléta, znovudosazeného na egyptský trůn z vůle Říma, avšak nikdy nebyli považováni za okupační armádu v pravém slova smyslu, neboť měli status žoldnérů egyptského krále Auléta.¹⁶⁹ Po Aulétově smrti se *Gabiniani* angažovali i v dalších konfliktech v rámci mocenských bojů uvnitř dynastie, kdy podpořili Ptolemaia XIII. v souboji s jeho sestrou, slavnou Kleopatrou VII. Postavili se tak do opozice i Gaiu Iuliu Caesarovi, který se o nich s notnou dávkou respektu vůči jejich fyzickým schopnostem zmiňuje i ve svém díle *Commentarii de Bello Civili* (III.110). Prostřednictvím zápisků vynáší na světlo mimo jiné skutečnost, že *Gabiniani* se asimilovali s původním egyptským obyvatelstvem, přijali neblahé zvyky alexandrijské armády („...tito muži si uvykli požadovat popravu královských spřízněnců, plenit majetky bohatých, obsazovat palác, aby si vynutili zvýšení žoldu, stejně

¹⁶⁸ Bagnall - Rathbone 2004. s. 269 - 271.

¹⁶⁹ Grant 2003. s. 34-36; Bowman 1996a. s. 33.

jako odklidit někoho z trůnu a posadit tam jiného..."¹⁷⁰ a odcizili se Římu („...zapomněli na standardy disciplíny římského lidu..."¹⁷¹). Po Caesarově triumfu v Alexandrijské válce, která vyústila v roce 47 před Kr. v totální anihilaci gabiniovců, se Caesar rozhodl zanechat v Egyptě z bezpečnostních důvodů tři ze svých legií, tentokrát coby nepokrytě okupační armádu, ač na formálně autonomním území. Caesarovy legie spadaly pod vedení velitele s postavením senátora jménem Rufio, který dokonce býval otrokem, což stojí v ostrém protikladu se zásadami, které nastolí o méně než 20 let později Octavianus (viz kapitola 4.1) a které podřizovaly Egypt přímé správě císaře.¹⁷²

Římská armáda v Egyptě sestávala z legionářských jednotek složených výhradně z římských občanů a pomocných jednotek primárně tvořených obyvateli jiných římských provincií, kteří nedisponovali statutem občana. Přítomnost římských veteránů obou kategorií je bohatě doložena v oblasti Fajjúmu.¹⁷³ Augustus vyslal krátce po svém vítězství nad Kleopatrou VII. do Egypta tři své legie, přičemž každá z nich čítala 5600 mužů.¹⁷⁴ V podobném duchu nás informuje i Strabón, který ve svém díle *Geographica* (17.1.12) hovoří v souvislosti s Egyptem o třech legiích, devíti kohortách a třech oddílech jezdců, přičemž legie byly posádkou v Alexandrii, pevnosti Babylonu a Koptu.¹⁷⁵ Již roku 23 po Kr. snížil císař Tiberius počet legií na pouhé dvě, aby tak omezil pravděpodobnost vzniku povstání ze strany vojska.¹⁷⁶ Počet vojenských posádek na území Egypta se snižoval i v následujících staletích. Ve 2. století po Kr. byla v Egyptě přítomna jediná legie.¹⁷⁷ Naopak zásahem císaře Diocletiana a jeho rozsáhlé reformy vznikají oddíly tzv. *limitanei*, což byly jednotky určené k obraně limitních území říše, jejichž mužstvo bylo složeno i ze členů spřátelených národů mimo provincie.

Funkce římského vojska v Egyptě byla úzce spjata s egyptskou rolí coby bohatým zdrojem surovin, prostředníkem obchodu s Dálným východem a nejnovějším limitem říše. Vojenské oddíly se také samy podílely na těžbě nerostného bohatství v dolech či lomech a zajišťovaly jeho bezpečný přesunu do center říše, stály za výstavbou strategicky důležitých cest, mostů a zavlažovacích kanálů, zajišťovaly policejní dozor nad obchodními karavanami, provozovaly stanice podél významných obchodních stezek a poskytovaly ochranu výběřím

¹⁷⁰ „...hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendii augendi causa regis domum obsidere, regno expellere alios, alios arcessere..." (Commentarii de Bello Civili, III.110.5-6)

¹⁷¹ „...et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant..." (Commentarii de Bello Civili, III.110.2)

¹⁷² Grant 2003. s. 94-96.

¹⁷³ Capponi 2010. s. 180; Alston 1995. s. 39..

¹⁷⁴ Jackson 2002. s. 24.

¹⁷⁵ Shaw 2003. s. 437-438.

¹⁷⁶ Capponi 2010. s. 187; Alston 1995. s. 23.

¹⁷⁷ Jackson 2002. s. 24.

daní a lodím vezoucím obilí určené Římu.¹⁷⁸ Obranná linie sloužící k zabezpečení nových hranic vznikla ve třech hlavních liniích. Prvním a nejintenzivněji zajištěným limitem byl soubor fortifikací ve Východní poušti. Jižní hranici říše obstarávala nepříliš rozsáhlá linie v oblasti kolem Dodekaschoinu a poslední obranný pás vznikl podél západního břehu Nilu. Podstatnou součástí linie podél nilského západního břehu byly i římské stanice v oázách Západní pouště, v nichž ty baharijské jsou ústředním tématem této kapitoly.¹⁷⁹

Jak již bylo zmíněno v předcházejících kapitolách, oázy Západní pouště čelily v průběhu 3. až 6. století neustálým výpadům ze strany Blemmyů, Ubijců a jiných nomádských kmenů. Římané se tomuto tlaku pokoušeli bránit budováním sítě ochranných pevností, jejichž chod byl zajišťován vojáky, kteří zde byli rekrutováni z velkého římského tábora v Oxyrhynchu. O pohybu jednotlivých jednotek bohužel nemáme podrobné informace, ačkoliv v několika případech se nám díky epigrafickým dokladům podařilo rekonstruovat stěhování některých jednotek. Je tomu tak například i v případě oddílu *Apriana Alae*, o které víme, že byla v roce 213 po Kr. přítomna v *Oasis Parva*.¹⁸⁰

5.1.1 EL-RÍZ

Dominantou oblasti el-Hézu je rozsáhlá pevnost známá pod moderním označením el-Ríz¹⁸¹ (k etymologii názvu viz kapitola 4.2). Struktura o nepravidelném půdorysu (viz obrazová příloha, obrázek 4) vybudovaná z nepálených cihel se počíná 4. stoletím po Kr. stala centrem celé oblasti.¹⁸² Zraky moderních návštěvníků upoutá zejména její severní obvodová stěna, která je zachovaná do výšky celých dvou pater, které byly přizděny k obvodovým stěnám struktury.¹⁸³ A právě v rámci severní stěny je dodnes možno pozorovat pozůstatky menší budovy čtvercového půdorysu, která byla součástí vnitřní zástavby. Užití odlišných typů stavebního materiálu poukazuje na vícečetné úpravy stavebního plánu pevnosti, přičemž tyto změny probíhaly minimálně ve dvou fázích. Dobře viditelné jsou zejména přístavby v západní části struktury.¹⁸⁴

Základním vodítkem při dataci pevnosti el-Ríz je analýza početných keramických fragmentů vzešlých z povrchových sběrů. Z ní mimo jiné vyplývá, že vrchol osídlení lokality představovalo především 4. – 5. století po Kr., ač typologicky lze některé nádoby - zejména pak transportní amfory - zařadit již do období konce 2. století po Kr. Typologická analýza rovněž

¹⁷⁸ Shaw 2003, s. 437-438; Jackson 2002, s. 24.

¹⁷⁹ Musili 2009, s. 203-204.

¹⁸⁰ Vivian 2002, s. 178.

¹⁸¹ Fakhry 1950, s. 54.

¹⁸² Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004, s. 194.

¹⁸³ Musil – Tomášek 2009, s. 218-219.

¹⁸⁴ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004, s. 194.

odhalila nepříliš překvapivou skutečnost, že zvýšená lidská aktivita v rámci pevnosti a k ní přilehlého osídlení městského charakteru, o němž bude řeč v následujících odstavcích, je datovatelná přibližně synchronně.¹⁸⁵

5.1.2 KÁRET EL-TÚB

Lokalita Káret el-Túb byla jednou z mála, která v první polovině 20. století unikla pozornému oku egyptského archeologa A. Fachryho. Římská pevnost byla částečně vybudována na pohřebišti užívaném od konce Staré říše v poslední čtvrtině 3. století po Kr. na průniku karavanních cest vedoucích z jižních oáz a do Sívy.¹⁸⁶ *Castra* určená k ochraně jedné auxiliární jednotky byla rozmístěna kolem středové osy tvořené alejí lemovanou sloupořadím. Do vyvýšených místností se vstupovalo po schodech z hrubě tvarovaných cihel. Naproti vstupu do pevnosti byly identifikovány dvě místnosti vydlážděné cihlami, které mohou být interpretovány jako vstupní hala a *sacellum*, kde byla původně umístěna socha božstva. Zásoby vody byly zajištěny důmyslným kanalizačním systémem. Snaha o dosažení určitého estetického efektu je patrná vzhledem k nálezům fragmentu chrlice ve tvaru lví hlavy. V blízkém okolí byla nově identifikována stavba, o níž se Colin domnívá, že by se mohlo jednat o kostel z první čtvrtiny 5. století po Kr.¹⁸⁷

Na základě vyhodnocení numismatického a epigrafického materiálu byla datace na základě posledních výzkumů zpřesněna. Zprovoznění stavby je kladeno do roku 288 po Kr., do období spoluvlády Diocletiana a Maximiana. Pevnost pak plnila svou funkci nepřetržitě až do 10. století po Kr.¹⁸⁸

5.1.3 KASR MASÚDA

Kasr Masúda¹⁸⁹ v el-Hézu představuje drobnou strukturu o rozměrech cca 18 x 18,5 m.¹⁹⁰ Vojenské pevnůstky o přibližně čtvercovém půdorysu se hojně vyskytují v rámci severoafrického *limes* a bývají nazývané *centenaria* podle počtu mužů, kteří je měli za úkol střežit, ač praxe byla často jiná.¹⁹¹ Struktura byla vybudována na skalnatém pahorku za použití nepálených cihel a ačkoli se nemůže pyšnit vynikajícím stavem dochování, přesto je možné identifikovat původní hliněné podlahy a stěny dochované až do výšky 0,8 m.¹⁹² Vstup do opevnění byl zajištěn od jihu po rampě. Členění interiéru bylo obstaráno třinácti nestejně

¹⁸⁵ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 194.

¹⁸⁶ Kucera 2005. s. 23-34.

¹⁸⁷ Colin - Labrique 2003. s. 168-169.

¹⁸⁸ Tamtéž. s. 165-168.

¹⁸⁹ Fakhry 1950. s. 54-55.

¹⁹⁰ Musil – Tomášek 2009. s. 220-221.

¹⁹¹ Southern – Dixon 1996. s. 27.

¹⁹² Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 195.

velkými místnostmi okolo centrálního dvora (viz obrazová příloha, obrázek 9), jehož střed tvořila nepravidelná, přinejmenším 4 m hluboká jámka o průměru cca 3,7 m, která zřejmě sloužila jako cisterna.¹⁹³ Tento prvek napovídá, že Kasr Masúda mohl být součástí sítě tzv. *hydreumat*, která měla za úkol poskytovat zdroj pitné vody v pouštních oblastech severní Afriky a východního Středomoří.¹⁹⁴

Interpretace této struktury však stále není zcela jednoznačná a vědecké autority se ve svých hodnoceních částečně rozcházejí. Bagnal a Rathbone¹⁹⁵ se domnívají, že mohlo jít o sídlo římské detašované auxiliární jednotky. Verner¹⁹⁶ uvádí, že se jedná o fortifikační strukturu, která měla za úkol poskytnout azyl místním zemědělcům v případě útoků ze strany pouštních kočovných kmenů. Podobně problematické je i soudobé nazírání na tuto strukturu: na jednom stavebním nápisu se o ní hovoří jako o *castellum et praesidium*. Musil¹⁹⁷ upozorňuje na skutečnost, že Kasr Masúda splňuje - vzhledem ke své malé vzdálenosti od pevnosti el-Ríz - požadavky kladené na římské vojenské struktury označované jako *burgy* a *quadriburgia*.

Datace této struktury je do značné míry obtížná a vychází zejména ze srovnání s datovatelnými paralelami v severní Africe, jakou je například Kasr Duib (datovaný prostřednictvím dochovaného nápisu do období vlády císaře Filipa Araba). Druhým datačním kritériem je nepočetná keramika odkrytá v kontextu pevnosti, která klade dataci struktury mezi přelom 2. a 3. století a 4. století po Kr. Nové světlo do otázky datování struktury by mohl vnést systematický výzkum Kasr Masúdy i přilehlého menšího sídelního areálu o rozloze zhruba 0,8 ha.¹⁹⁸

5.1.4 KASR MUHARIB

Lokalita Kasr Muharib, arabsky „Pevnost bojovníka“, je jednou z nejrozsáhlejších doposud existujících římských architektonických souborů v oáze.¹⁹⁹ Její příspěvek do tohoto tématu je zcela specifický. Mezi stavbami byla identifikována struktura, o níž vzešla ze strany badatelů domněnka o fortifikační funkci minimálně ve vztahu k jedné z jejích částí, která je interpretována jako malá pevnost. Struktura se nachází asi 10 km východně od hlavního města, vesnice Bavíti, a byla vystavěna kaskádovitě v severním svahu zemědělsky využívaného pahorku. I přes tradiční využití hlíněných cihel jako stavebního materiálu se stavba na několika

¹⁹³ Musil – Tomášek 2009. s. 220-221.

¹⁹⁴ Tamtéž. s. 220-221.

¹⁹⁵ Bagnal - Rathbone 2004. s. 269 - 271.

¹⁹⁶ Verner 2008. s. 370-373.

¹⁹⁷ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 195.

¹⁹⁸ Musil – Tomášek 2009. s. 220-221.

¹⁹⁹ Jackson 2002. s. 236.

místech dochovala do výšky až dvou pater. Zajímavostí je omezené užití vápence jako konstrukčního prvku při stavbě.²⁰⁰

Funkci stavby na lokalitě Kasr Muharib lze odvozovat také z jejího strategického umístění v rámci zemědělsky využívané oblasti. Dominantní poloha totiž zajišťovala optimální výhled a kontrolu východní karavanní stezky.²⁰¹ Jak již bylo zmíněno výše, v sousedství stavby byly rozpoznány pozůstatky početných domů, kamenný chrám, kostel a několik *manavárů*. Fachry²⁰² se domnívá, že celá lokalita byla obyvateli z neznámých příčin náhle opuštěna.

5.1.5 KOMPLEX STAVEB S TZV. TRIUMFÁLNÍM OBOUKEM V EL-KASRU

Velkou záhadu archeologie egyptských oáz představuje stavba proslulá pod označením římský triumfální oblouk v el-Kasru. Stavba se dnes nachází uprostřed moderních zahrad a kvůli svému dezolátnímu stavu působí takřka nenápadným dojmem (viz obrazová příloha, obrázek 12), ovšem na základě návštěvnických zpráv můžeme tvrdit, že ještě minimálně do poloviny 19. století tvořila dominantu širokého okolí.²⁰³ Z obsahu oněch cestovatelských komentářů si lze dobře vytvořit obrázek o jeho zkáze. Francouzský cestovatel Frédéric Cailliaud (*1787 - †1869; viz kapitola 7.2) jej během své návštěvy v roce 1820 zaznamenal i kresebně, (viz obrazová příloha, obrázky 13 a 14) což se vzhledem k jeho současné destrukci ukázalo být nesmírně prozřetelným krokem. Německý botanik P. F. A. Ascherson, který lokalitu navštívil v druhé polovině 19. století v rámci Rohlfsovy expedice, se o oblouku zmiňuje jakožto o dvouobloukovém, pozdější zprávy hovoří o jediném dochovaném oblouku,²⁰⁴ po němž už dnes není ani památky, neboť kámen použitý k jeho stavbě byl sekundárně využit místními obyvateli při stavbě domů. Velmi rozpačitý je popis stavby, který uveřejnil Fachry.²⁰⁵ Egyptský archeolog doslovně cituje text, který publikoval roku 1857 ve své knize *Visit to the Great Oasis of the Libyan Desert; with an account, ancient and modern, of the oasis of Amun, and the other oases now under the dominion of the pasha of Egypt* britský cestovatel George Alexander Hoskins (*1802 - †1863), který však lokalitu nikdy sám nenavštívil a popis sestavil výhradně za použití Cailliaudových kreseb a zápisků. Z popisu vyplývá, že stavba byla nejspíš součástí rozlehlejší římské pevnosti. Celá struktura stála na základové plošině o výšce *circa* 10 m z hrubě kladených kamenů spojených cementem. Plošina byla korunována triglyf-metopovým vlysem, zubořezem a římsou, která plošně

²⁰⁰ Bagnall - Rathbone 2004. s. 269.

²⁰¹ Jackson 2002. s. 236.

²⁰² Fachry 1950. s. 95.

²⁰³ Jackson 2002. s. 235-236.

²⁰⁴ Vivian 2002. s. 83.

²⁰⁵ Fachry 1950. s. 95.

vytvářela úzký parapet. Nad ní se tyčila obvodová zeď o tloušťce stěny více než 2 metry z dobře opracovaných kamenů, která se výrazně nakláněla k vertikální ose stavby. Oblouk, který se stal symbolem celé struktury, byl součástí její fasády. Oblouk o výšce asi 7,6 m ležel zhruba uprostřed severní stěny a byl po obou stranách zdoben pilastry a nikami. Oblouk měl být vyústěním schodiště vedoucího od úrovně okolního terénu na terasu základové plošiny, avšak Caillaudovy kresby severního průčelí nic takového nepotvrzují. Byla zaznamenána rovněž existence pozůstatků řeckých písmen na stěnách struktury.²⁰⁶

Jak již bylo naznačeno v předcházejícím odstavci, interpretace této stavby je značně nejistá a bez nových poznatků vzešlých ze systematického výzkumu této struktury zřejmě nebude vneseno nové světlo do této otázky. Na základě rozboru dochovaného popisu však můžeme takřka s jistotou tvrdit, že diskutovaný prvek konvenčně označovaného jako triumfální oblouk ve skutečnosti nesplňuje parametry staveb tohoto typu a půjde tak s největší pravděpodobností o jiný stavební článek, jehož funkci se vzhledem k pokročilému stupni destrukce nepodařilo spolehlivě vysvětlit.

5.2 Sídlní a hospodářské struktury

Největší rozsah a význam mezi profánní architekturou oázy Bahríja zaujímaly sídlní a hospodářské struktury. Abecední výčet lokalit, který je náplní následující kapitoly, tedy musí být nutně selektivní. Pomiňme nyní skutečnost, že současná toponyma užívaná k popsání jednotlivých lokalit jsou zcela konvenčně odvozována od moderních krajinných prvků a častokrát nemusí nutně respektovat původní hranice a vnitřní členění jednotlivých sídel. Do výběru byly zařazeny ty lokality, které se z hlediska své důležitosti řadí na čelní místa co do svého významu. Je však nutné si uvědomit, že toto do značné míry subjektivní kritérium vyplývá zejména z objemu přínosu dané lokality pro naše znalosti dané tematiky. Zároveň však každá z jmenovaných lokalit musela nutně splnit jednu základní podmínku: musela být objevena a nějakým - byť mnohdy pofidérním - způsobem zaznamenána. Nezmíněným protipólem tedy nejsou jen drobná a těžko interpretovatelná sídliště s nepříliš překvapivým stavebním plánem, ale samozřejmě také nesčetná masa doposud neobjevených či navždy zaniklých lokalit. Tuto skutečnost je třeba mít vždy na paměti, ovšem pokud jde o vytvoření si představy o základní charakteristice a specifích profánní architektury oázy Baharíja v době římské tak, jak ji známe dnes, plní tento výčet svou funkci – snad - beze zbytku.

---

²⁰⁶ Jackson 2002, s. 235-236.

5.2.1 AIN GOMMA

Lokalita Ain Gomma - v arabštině „Páteční pramen“ - se rozkládá na východ od stejnojmenné moderní vesnice. Během prospekci českého týmu v roce 2004 bylo zjištěno čtyři až pět pravoúhlých objektů s vnitřní zástavbou tvořenou úzkými místnostmi, které mohly sloužit jako skladiště. Residua obdělávaných polí a rozlehlá síť zavlažovacích kanálů vypovídají o původním zemědělském charakteru oblasti. Zajímavým poznatkem je skutečnost, že při stavbě objektů bylo ve dvou až třech základových řadách užito hrubě opracovaného kamení jako základů pro vlastní stěny z nepálených cihel, což nebylo v oblasti pravidlem. Největší rozkvět lokality je na základě nálezů keramiky datován do 3. a 4. století po Kr.²⁰⁷

5.2.2 AIN UMM CHABATA

Pozdně římské sídliště se rozkládá jižně od pevnosti Kasr Masúda²⁰⁸ na ploše cca 2 ha a zaujímá tedy povrch několika okolních kopců.²⁰⁹ Lokalita byla v minulosti částečně zkoumána Fachrym, který zde v rámci prospekci z let 1938 a 1945 důkladně popsal jen jedinou strukturu z mnoha: tzv. Fachryho *The Palace of el-Haiz* (viz obrazová příloha, obrázek 15).²¹⁰ Jde o rozlehlou stavbu, již dominuje sloupový sál, který měl podle Fakhryho názoru reprezentační funkci.²¹¹ V kontextu lokality však byly v rámci dalších výzkumů identifikovány i další stavby jako obytné domy, hrnčířská pec, vinný lis a studna.²¹² Nejrozlehlejší dům (viz obrazová příloha, obrázek 16) z toho souboru se nacházel zhruba uprostřed lokality. Tento dům obdélného půdorysu o rozměrech 10,9 x 8,7 m čítal celkem šest nestejně velkých místností. K domu přiléhal od západu důmyslně konstruovaný vinný lis (*prellum*).²¹³ Lis byl tvořen pravoúhlým vápencovým bazénkem, z něhož odtékala vylišovaná tekutina do dvou omítnutých jímek o hloubce až 1,5 m. Celý objekt byl ze západní strany chráněn cihlovou zdí, na východ od něj se pak s největší pravděpodobností rozkládalo hospodářské zázemí, které však doposud nebylo do hloubky zkoumáno. V okolí bylo identifikováno několik menších objektů, které lze na základě keramických nálezů označit jako skladištní prostory. Nad osídlením se tyčil nevelký pahorek, na jehož úbočích jsou dodnes patrné mohutné vrstvy žlutého limonitu a červeného hematitu, který se zde s největší

²⁰⁷ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 196.

²⁰⁸ Verner 2008. s. 370-373.

²⁰⁹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 188-189.

²¹⁰ Fakhry 1950. s. 60-61.

²¹¹ Bagnall - Rathbone 2004. s. 269 - 271.

²¹² Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 188-189.

²¹³ Musil – Tomášek 2009. s. 221-222.

pravděpodobností také těžil.²¹⁴ K sídlišti dále přiléhal malý hřbitov a směrem na západ byla odhalena síť *manavárů* pokrývající plochu 180 ha.²¹⁵

Analýza kontextuální keramiky pocházející zejména ze skladištních prostor klade počátky osídlení do druhé poloviny 2. stol. po Kr., ovšem svým vrcholem procházelo v průběhu 3. a 4. století po Kr. Mladší nálezy doposud nebyly odhaleny.²¹⁶

5.2.3 AL-MIN-YSRAN

Východně od Bavíti se nacházejí pozůstatky římské vesnice, které v první polovině 20. století zaznamenal Fachry. Během odkrývání struktury narazil na velkou keramickou nádobu zabudovanou ve stěně domu, který zřetelně podlehl požáru. Nádoba skrývala velké množství zlatých a stříbrných náušnic, náhrdelníků, náramků, prstenů a mincí, na nichž je zpodobněn císař Valens (364-378).²¹⁷ Nález tak poskytnul lokalitě důvěryhodnou dataci *ante quem*.

5.2.4 BÍR AIN NÁGA

Šťastnou náhodou objevená římská vesnice byla založena v místě zaniklého jezera. Vzhledem k absenci systematického výzkumu se v současné době musíme spokojit s prohlášením, že jediný materiál z této lokality získaný pochází z nepočetných sondáží prováděných v roce 2006 českou expedicí v rámci povrchové prospekce.²¹⁸ Avšak již na základě takto získaného souboru, jenž sestával zejména z početných zlomků pozdně římské keramiky, malované omítky, fragmentů hliněných cihel i skla,²¹⁹ lze datovat vznik osídlení do 3. stol. po Kr., ovšem vrcholný rozkvět přineslo až 4. a 5. stol. po Kr.²²⁰ Z kontextu sídliště pocházejí také tři mince, které se vzhledem ke špatnému stavu dochování doposud nepodařilo bezpečně identifikovat. Pro budoucí výzkum je nemilou zprávou skutečnost, že jižní a východní část lokality je s největší pravděpodobností zcela zničena moderními příkopy a náspy.²²¹

5.2.5 BÍR EL-ŠOVÍŠ

Bír el-Šovíš, arabsky „Četníková studna“,²²² představuje nejrozsáhlejší a nejzachovalejší sídliště v oáze el-Héz.²²³ Původní sídelní aglomerace, rozkládající se na území o úctyhodné

²¹⁴ Verner 2008. s. 370-373.

²¹⁵ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 188-189.

²¹⁶ Tamtéž. s. 188-189.

²¹⁷ Jackson 2002. s. 236-237.

²¹⁸ Musil – Tomášek 2009. s. 222-223.

²¹⁹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 197.

²²⁰ Musil – Tomášek 2009. s. 222-223.

²²¹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 197.

²²² Verner 2008. s. 370-373.

²²³ Musil – Tomášek 2009. s. 223-227.

rozloze 20 ha,²²⁴ se dnes nachází v pouštní oblasti pohřbené mohutnou, patnáctimetrovou písečnou dunou nedaleko moderní vesnice Gharbíja. V průběhu prospekci prováděných zde v prvním desetiletí 21. století byly identifikovány tři samostatné sídelní plochy s koncentrací obytných struktur táhnoucí se v severojižním směru.²²⁵ Ty zahrnovaly i několik větších hospodářských usedlostí, které zřejmě tvořily centrum rozlehlejšího hospodářského areálu. Tyto tři hlavní struktury nesou pracovní označení *Dům č. 2, 3 a 4*, z nichž některé jsou doposud identifikovány pouze na základě průzkumu koruny zdí a stále tak čekají na svůj důkladný archeologický průzkum.²²⁶

Některé ze staveb na lokalitě Bír el-Šovíš bylo možno identifikovat již před odkrytím samotného zdiva na základě zvýšených kumulací zlomků keramiky, mědi a skla na povrchu lokality, což bylo i případem dvou lokalit v severovýchodní části konglomerace.²²⁷ ***Dům č. 2***, u něhož se doposud podařilo zdokumentovat pouze průběh obvodového zdiva z nepálených cihel o rozměrech 23 x 9 m, se nachází v těsné blízkosti *Domu č. 3*. Tyto dvě struktury sdílí jednu společnou charakteristiku: průběh jejich jádrového zdiva respektuje orientaci podle světových stran.

V případě ***Domu č. 3*** (viz obrazová příloha, obrázek 17) – známého rovněž pod označením *Apollův dům* podle četných epigrafických pramenů – došlo v roce 2004 k odkrytí podlahy, která se nacházela v hloubce 3 m pod úrovní okolního terénu. Celou strukturu o rozloze cca 37 x 26 m lze formálně rozdělit na dvě funkčně odlišné části: východní část plnila funkci obytnou, zatímco západní prostory tvořil rozlehlý otevřený dvůr hospodářského charakteru. Během archeologických prací byla zejména v severních a jižních stěnách východní části identifikována celá řada výklenků a nik, z nichž některé snad mohly plnit funkci *lararií*.²²⁸ V severovýchodním sektoru bylo rovněž odhaleno schodiště, které umožňovalo přístup do vyšších pater (během výzkumu byla bezpečně potvrzena existence minimálně druhého patra) či na střechu domu. Pouze nároží obvodových stěn a vnitřních místností vykazuje provázání zdiva.²²⁹ Stěny místnosti pokrývala hliněná omítka s jemnou vrstvou štku červené barvy. Zbytky zřícených kleneb dochovaných na podlaze struktury dokládají, že mimo otevřené místnosti zde původně existovaly i místnosti opatřené cihlovými klenbami.²³⁰ V jedné z místností se rovněž podařilo odhalit překlad z palmového dřeva. Převratným se stal objev vnějšího obložení, které sestávalo ze zdobných kamenů tmavého

²²⁴ Musil – Tomášek 2009. s. 228-231.

²²⁵ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 189-190.

²²⁶ Musil – Tomášek 2009. s. 228.

²²⁷ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 189-190.

²²⁸ Musil – Tomášek 2009. s. 229-235.

²²⁹ Musil – Tomášek 2009. s. 235-236.

²³⁰ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 191-193.

bazaltu. Při jeho užití mohla hrát jistou roli vedle funkce estetické rovněž funkce preventivně bezpečnostní, neboť podobný vzhled dával připomenout vizuální podobu římského opevnění té doby v oblasti (viz obrazová příloha, obrázek 18). V souvislosti s fortifikačními prvky nelze nezmínit další z pozoruhodných skutečností. Stejně jako v případě mnoha jiných velkých obytných struktur nebyla ve zkoumaných prostorech identifikována okna a jediný možný vstup do objektu se nacházel v úrovni jeho prvního patra skrze úzké dveře přístupné dřevěným můstkem. Toto opatření by objektu zajišťovalo účinnou ochranu před jakýmkoli vnějším útokem. (viz obrazová příloha, obrázek 19)²³¹

Dům č. 4 se nachází ve vzdálenosti několika set metrů severně od *Domů č. 2 a 3*. I v případě této struktury byl výzkumem z roku 2005 zjištěn celkový půdorys stavby. Její obytné prostory byly identifikovány v její západní části. Odkryté schodiště z nepálených cihel (viz obrazová příloha, obrázek 20) napovídá, že minimálně tato obytná část mohla mít větší množství pater. Funkci centra většího hospodářského areálu, kterou stavba pravděpodobně plnila, dokládají i místnosti označené jako centrální dvorek či početné sklady. Při vstupu do centrálního dvorku bylo odhaleno torzo dřevěných dveří. Hospodářskou část struktury zajišťovaly dvě místnosti o zhruba shodných rozměrech 2,5 x 3,5 m. V případě jižní místnosti byly u jižní stěny odhaleny dvě hluboké jímky, v případě severní místnosti pak bylo při severní stěně nalezeno *dolium* z hrubé hlíny o výšce 1,5 m. Celý areál *Domu č. 4* poskytl výkopcům velké množství keramických střepů, které napomohly datovat jeho opuštění koncem 5. století po Kr.²³²

Asi 100 metrů jižně od *Domů č. 2 a 3* se rozkládají pozůstatky **dvou vertikálních hrnčířských pecí**.²³³ Struktury o pravoúhlém půdorysu byly postaveny v těsné blízkosti a jsou s výjimkou své horní části velice dobře zachovány.²³⁴ Obě pece - severní o průměru 2,1 m, jižní 1,7 m - sdílely jedno společné topeniště o hloubce 2,7 m. Nad topeništěm se dochovaly horizontální perforované rošty (viz obrazová příloha, obrázek 21). Obě stavby byly součástí rozlehlého výrobního okrsku čítajícího prostory pro výrobu, skladování a sušení keramiky. Jedna z těchto staveb nese označení lineární **Dům č. 1** (viz obrazová příloha, obrázky 22 a 23).²³⁵ Obě pece byly v místě svých topeništních otvorů po svém odstavení důkladně zazděny.²³⁶ Objekty podobné charakteristiky se na lokalitě podařilo zachytit i na dalších 8 místech.

²³¹ Musil – Tomášek 2009. s. 246.

²³² Musil – Tomášek 2009. s. 228-231.

²³³ Tamtéž. s. 231-232.

²³⁴ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 191-193.

²³⁵ Musil – Tomášek 2009. s. 231-232.

²³⁶ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 191-193.

Struktura nacházející se cca 200 m severozápadně od *Domu* č. 2 se vyznačuje nápadnou přítomností uhlíku a vápna, což zřejmě předznamenává její funkci vápenné pece, ovšem konečné slovo v této otázce ještě nepadlo a lokalita vyčkává svého důkladného zkoumání.²³⁷

Kontext lokality Bír el-Šovíš tvoří množství staveb, které nám pomáhají dotvořit si přibližný obraz o osídlení oblasti. Komplikovaná struktura *manavárů* (viz kapitola 5.3), které sváděla vodu z oblasti o rozloze bezmála 700 ha, přiléhala k osídlení od východu. Při ústí štol se rozkládala rozsáhlá pole,²³⁸ která podle některých odhadů zásobovala místní obyvatelstvo, které čítalo až několik tisíců jedinců.²³⁹ Hypotézu o rozkvětu oblasti v době římské podporují rovněž početné nálezy zlomků keramiky včetně zástupců *terra sigillata*, fragmentů skleněných nádob, drobných měděných mincí či *ostrak* s řeckými nápisy.²⁴⁰

Na základě typologické analýzy početných nálezů lze vznik lokality klást již do 1. století po Kr.²⁴¹ Vrcholný rozkvět lokality však klademe až do století pozdějších, a to do 3. a 4. století po Kr. Zánik lokality lze na základě hmotných pramenů klást až na počátek 6. století po Kr.

5.2.6 EL-RÍZ

V okolí dříve diskutované pevnosti v el-Rízu (kapitola 5.1.1) se rozkládala na ploše cca 10 ha konglomerace městského typu, která byla zřejmě centrem celé oblasti el-Hézu (viz obrazová příloha, obrázek 25).²⁴² Nedaleko od pevnosti je rovněž situována tzv. basilika svatého Jiří (viz kapitola 6.2).²⁴³ Reliktem minulých dob přeživším až do dnešních dnů jsou stromy arabsky označované jako *nabak* (*Ziziphus spina Christi*, viz obrazová příloha, obrázek 25), které jsou upomínkou zaniklých obdělávaných ploch a rozlehlých zahrad.

Lokalita byla v minulosti zkoumána A. Fachrym a následně na počátku 90. let 20. století ze strany inspektorátu Egyptské památkové zprávy. Během těchto výzkumů byl identifikován rozlehlý palác (snad sídlo velitele pevnosti, Fachryho „Palác místodržitele“) a moštarňa. Celá oblast je protkána několika významnými sítěmi *manavárů* (viz kapitola 5.3).

Tzv. místodržitelský palác se nachází západně od pevnosti. Celý areál přiléhající k paláci byl tvořen hospodářskými prostory, lisovnou oleje a vína se dvěma nádržemi,²⁴⁴ cisternami, lázněmi, sklady, reprezentační místností a kaplí.²⁴⁵ Velké množství z celkového

²³⁷ Musil – Tomášek 2009. s. 232.

²³⁸ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 189-190.

²³⁹ Musil – Tomášek 2009. s. 223-227.

²⁴⁰ Verner 2008. s. 370-373.

²⁴¹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 189-190.

²⁴² Musil – Tomášek 2009. s. 218-219.

²⁴³ Verner 2008. s. 370-373.

²⁴⁴ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 193-194.

²⁴⁵ Musil – Tomášek 2009. s. 218-219.

počtu 13 místností²⁴⁶ bylo vyzdobeno nástěnnými malbami a rytinami. K tomuto areálu přiléhají početné městské domy uspořádané do přibližně pravoúhlých *insul*.²⁴⁷

Početné keramické nálezy z kontextu tzv. místodržitelského paláce datují celý areál do 2. až 4. století po Kr.²⁴⁸

5.2.7 TABLA AMUN

Lokalita Tabla Amun v el-Hézu, v arabštině „Amonův buben“, je charakteristická svým rozsáhlým komplexem skalních hrobek, k nimž přiléhá původní osídlení (viz obrazová příloha, obrázky 27 a 28). Sídlní prostory jsou však nedostatečně zdokumentovány a jediné informace o délce jeho užívání nám poskytuje archeologický materiál odhalený v jednotlivých hrobkách. Na jeho základě je lokalita datována do 2. až 4. století po Kr.²⁴⁹

5.2.8 TAHUNA

Lokalita Tahuna, arabsky „mlýn“, se nachází v el-Hézu nedaleko slané jezera a obsahuje zbytky pozdně římské, částečně až raně křesťanské vesnice.²⁵⁰ Celá sídlní lokalita byla písčnou dunou rozdělena na dvě části. Jižní sektor nese stopy existence dvou domů z nepálených cihel s dobře dochovaným členěním, které jsou patrné pouhým pohledem na povrchu lokality. Na sever a východ od hranice písčné duny se podařilo identifikovat další tři stavby. Charakter sídliště dokládají nálezy koncentrací olivových pecek,²⁵¹ které se dochovaly v mohutných vrstvách.²⁵² Vzhledem k této skutečnosti příliš nepřekvapí nález velkých mlýnských kamenů o maximálních rozměrech 140 x 40 cm.²⁵³

Datování je i v případě této lokality zajištěno typologickou analýzou nalezené keramiky. Ta klade osídlení lokality do rozmezí přelomu 3. a 4. století až 5. století po Kr.²⁵⁴

5.3 Manaváry a prameny

Primárním předpokladem pro udržení života v podmínkách, které poskytují oázy Západní pouště, je zajištění pravidelného přísunu vody do oblasti lidských sídel. Tento nelehký úkol na sebe v oblasti oázy Baharíje vzala rozlehlá síť *manavárů* neboli kanátů. Jednalo se o soubor velkých podzemních štol uzpůsobených k zachycení převážně dešťové vody a jejímu

²⁴⁶ Jackson 2002. s. 237-238.

²⁴⁷ Musil – Tomášek 2009. s. 218-219.

²⁴⁸ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 193-194.

²⁴⁹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 196-197.

²⁵⁰ Verner 2008. s. 370-373.

²⁵¹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 196.

²⁵² Verner 2008. s. 370-373.

²⁵³ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 196.

²⁵⁴ Tamtéž. s. 196.

následnému odvádění k místu jejího určení: k sídlům a polím.²⁵⁵ O jejich nesmírné důležitosti pro tuto oblast svědčí i skutečnost, že mnohé z nich jsou ke svému účelu užívány dodnes.

Kanátový systém je v pouštních a polopouštních oblastech široce využíván. Myšlenka se zřejmě zrodila ve starověké Persii, odkud se pak postupně šířila do těch částí antického světa, ve kterých mohla nalézt své uplatnění.²⁵⁶ Pokud jde o systémy *manavárů* v egyptské Západní poušti, dodnes nepanuje shoda v tom, kdo byl jejich prvotním stavitelem. Přínos Římanů v této oblasti je nepopíratelný, je však dost dobře možné, že Římané jej pouze zdokonalili, udržovali a rozšiřovali. Fachry se domníval, že jsou dílem Peršanů. Podle jiných názorů však mohly existovat dávno před vypuknutím perské invaze, již za vlády 26. dynastie (665-525 před Kr.).²⁵⁷

Princip odvádění vody do hospodářsky využitelných oblastí je založen na samospádu vody z vyšších poloh do oblasti úrodných nížin. Pod vrstvou písku se rozkládá několikametrová vrstva porézního pískovce ukotvená na jílovitém podloží. Mírně se svažující horizontální štoly o šířce 60-90 a výšce 100-150 cm²⁵⁸ byly budovány na rozhraní této pískovcové a jílovité vrstvy, což dovolilo snížit odpařování jejich vzácné komodity na minimum.²⁵⁹ Horizontální chodby byly s povrchem spojeny úzkými vertikálními šachtami budovanými v takřka pravidelném intervalu asi 10 m, které sloužily k odstranění odpadů vzniklého během budování štol, prostředek pro přívod vzduchu²⁶⁰ a později jako přístupové chodby využívané během údržby celého systému. Ústí větracích průduchů jsou dodnes na povrchu dobře patrná v podobě drobných pahorků (viz obrazová příloha, obrázky 29 a 30). Udržování horizontálních štol v průchodném stavu bylo prioritní záležitostí, neboť jeho zanesení logicky znamenalo významný problém tragických rozměrů, jak to dokazují i moderní zjištění českých vědců v této otázce. Zdá se, že nedostatek lidských sil pro udržování horizontálních štol vedl nejspíš k razantnímu snížení populace oázy koncem doby římské a během byzantské a arabské doby.²⁶¹

Výzkumu *manavárů* v oblasti Baharije a zejména pak el-Hézu se již od roku 2003 intenzivně věnuje český archeologický tým pod vedením Miroslava Bárty. Navázal tak na řadu starších prospekcí, o jejichž výsledcích se v roce 1843 zmínil George Alexander Hoskins (*1802 - †1863). Tento britský cestovatel hovoří v souvislosti s oblastí Baharije o čtyřech samostatných systémech *manavárů*: severozápadním, jižním a dvou západních, přičemž za

---

²⁵⁵ Verner 2008. s. 370-373.

²⁵⁶ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Tomášek 2009. s. 155-157.

²⁵⁷ Jackson 2002. s. 236.

²⁵⁸ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Tomášek 2009. s. 155-157.

²⁵⁹ Verner 2008. s. 370-373.

²⁶⁰ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Tomášek 2009. s. 155-157.

²⁶¹ Musil – Tomášek 2009. s. 228.

největší pokládá ten, který se rozkládá jihozápadně od Kasru s celkovým počtem desíti identifikovaných vstupů.²⁶² Závěry, které jsou důsledkem několikaleté práce českých archeologů, pomohly naše znalosti o tomto systému významně prohloubit. Během prospekci z let 2003-2006 byla identifikována rozsáhlá síť *manavárů* v oblasti el-Hézu o délce mnoha desítek kilometrů. Dle očekávání výzkum odhalil přítomnost minimálně jedné (často složitě větvené) štol v okolí takřka všech významnějších sídel, jakým byl el-Ríz, Bír el-Šovíš, Umm el-Chabata a další. V případě el-Rízu se dokonce v horním úseku silně větvené sítě *manavárů* podařilo identifikovat skupinu velkých okrouhlých objektů z taflý, které mohly sloužit jako klenuté vstupy do jednotlivých podzemních systémů.²⁶³ Primárním záměrem českého výzkumného projektu je vytvoření celkového plánu zavlažovacích systémů v oblasti el-Hézu.

Vedle rozsáhlé sítě *manavárů* byly zdrojem žádané vody i relativně nepočetné prameny, které ovšem s *manaváry* úzce souvisí. V mnohých případech v nich totiž samy bývaly vedeny, jako tomu bylo například v případě pramene Ain al-Hubaga, na nějž navazovala více než 3 km dlouhá galerie *manavárů*. Nejdůležitější a zároveň nejmalebnější římské prameny dodnes nalezneme v el-Kasru. Například na severním okraji města stékal horký pramen Ain Bišmu kaskádovitě z útesu, odkud přepadával do velké přírodní cisterny. Následně se vlévá do chladnějšího pramene Ain Badir, až se vodní masa rozlila do polí obklopující Kasr. Na místě lze dodnes identifikovat pozůstatky spádových zídek sloužících k regulování vody, dnes ovšem z valné části sesuté a plné odpadků.²⁶⁴

5.4 Pouštní cesty

Pouštní cesty měly pro izolované oblasti oáz Západní pouště nepopiratelný význam, neboť představovaly jedinou využitelnou spojnici s okolním světem. Výzkum starověké infrastruktury v pouštních oblastech však skýtá mnohá úskalí. Pouštní cesty především nebyly z pochopitelných důvodů nikterak zpevňovány či upravovány, a proto jsou jen obtížně archeologicky zjištělné. Jedinou nadějí pro archeology dychtící po hmotných pramenech představuje příslušenství karavanních cest, které mělo cestujícím poskytovat základní komfort a ochranu.

Karavanní stezky byly podle všech indicií obzvláště v době římské dobře střeženy. Základní ochranu poskytovala síť tzv. *hydreumat*, což byly vodní jímky strážené tzv. *praesidii* - drobnými pevnostkami, které v sobě kloubily i funkci odpočívadel. V nitru objektu se nacházela velká zásobnice na vodu o objemu zhruba 30 litrů. O principu, jakým byly

---

²⁶² Vivian 2002, s. 181.

²⁶³ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004, s. 193.

²⁶⁴ Jackson 2002, s. 236.

zásobnice doplňovány, si můžeme udělat představu prostřednictvím vyprávění Hérodota (*Historiae*, 3.6), které, ač popisuje praktiky provozované v syrské poušti, můžeme vztáhnout i na námi zkoumanou oblast: *Povinností každého představeného obce je sebrat všechny džbány ve svém městě a odvézt je do Memfidy. Obyvatelé Memfidy mají za úkol džbány naplnit vodou a dopravit je do syrské pouště. Tím způsobem se nové džbány, v Egyptě vyprázdněné, dostávají ke starým do Sýrie.*²⁶⁵ Ačkoli byl systém *hydreumat* charakteristický zejména pro oblast egyptské Východní pouště, lze jej v omezené míře předpokládat i podél cest v poušti Západní. Pro typické sítě *hydreumat* ve Východní poušti platí, že vzdálenost dvou sousedních stanic zhruba odpovídala fyzickým schopnostem osla, který dokáže jít, je-li plně naložen, dva nebo tři dny tempem cca 40 km za den, aniž by byl napojen.²⁶⁶ Tato skutečnost by předpokládala výstavbu *praesidií* zhruba každých 100 km, nic podobného se však zatím nepodařilo bezpečně archeologicky potvrdit. Silné podezření, že se mohlo jednat o *praesidium*, však panuje v případě pevnůstky Kasr Masúda (viz kapitola 5.1.3)

Jak již bylo předesláno v prvním odstavci této kapitoly, průběh antických karavanních cest je archeologicky jen velice obtížně doložitelný. Lze však předpokládat, že starověké dálkové cesty zhruba odpovídaly současným trasám, neboť i ty stejně jako v minulosti usilují o co možná nejkratší a nejpříjemnější průběh cesty k cíli. Negativním činitelem samozřejmě mohly být přesuny významnějších dun nebo jiné výrazné změny v krajině, přesto však v současnosti neexistuje lepší archeologický pramen, který by mohl vnést světlo do této problematiky. Epigrafické památky v podobě úředních záznamů z Oxyrhynchu jsou nadmíru skromné a nekonkrétní a nepřinášejí kýžené odpovědi. Následující odstavec tak bude věnován karavanním cestám, které dodnes tvoří páteřní infrastrukturu oblasti Baharije a jejichž užívání má dlouhou tradici. O skutečnosti, že tato tradice může být delší, než bychom byli na první pohled ochotni uvěřit, svědčí občasné nálezy římské keramiky a jiného římskoprovinciálního zboží v jejich průběhu.

5.4.1 DARB EL-BAHNASSA

Karavanní cesta z města Bahnassa představuje nejfrekventovanější přístupovou cestu do Baharije. Moderní město Bahnassa stojí nedaleko významného antického města Oxyrhynchos ve vzdálenosti asi 190 km od centra Baharije. Darb el-Bahnassa, jak zní její moderní arabské označení, byla nejvýznamnější pouštní cestou až do 30. let 20. století, kdy byla bohatě využívána jako nejkratší přístupová cesta do údolí. O její proslulosti vypovídá i skutečnost, že byla dlouho využívána jako služební cesta národní poštovní společnosti. Zdolání 190 km

---

²⁶⁵ Překlad J. Šonky 1972.

²⁶⁶ Bárta 2009, s. 54.

vzdálenosti si vyžádalo čtyři dny v případě cestování s velbloudem, zvolil-li cestující nejkratší z několika existujících ramen trasy Bahnassa – Baharíja.²⁶⁷

5.4.2 DARB EL-FAYOUM

Karavanní cesta Darb el-Fayoum dovedla cestovatele po zdolání vzdálenosti 240 km – což představuje asi šest dní pěší chůze – z Baharíje do Fajjúmu.²⁶⁸ Krajina kolem Fajjúmského jezera byla v římské době důležitou zemědělskou oblastí. Nejfrekventovanější cesta vedla podél jezer ve Wádí Raiján. Následně se stáčela západním směrem a procházela sérií menších dunových polí, které byly od sebe odděleny šterkovými pláněmi. Podél Darb el-Fayoumu nebyly doposud identifikovány žádné římské struktury, avšak podařilo se nalézt množství římské keramiky, která s největší pravděpodobností indikuje existenci dávné karavanní zastávky.²⁶⁹

5.4.3 DARB EL-SIWA

Karavanní cesta známá pod moderním označením Darb el-Siwa spojovala dvě velké oázy na severu Západní pošťe, oázu Baharíja a Síva. Z dochovaných pramenů víme, že trasa dlouhá asi 400 km byla bohatě používána v době římské. Cesta prochází podél jižního okraje impozantní Katarské prolákliny a následně se stáčí směrem ke skupině neobydlených oáz Sitra, Bahrein, Nuwemisah a El-Areg.²⁷⁰

5.4.4 KARAVANNÍ CESTA FARAFRA – BAHARÍJA

Karavanní cesta z oázy Baharíja do sousední oázy Farafra patřila co do své důležitosti k předním trasám procházející lokalitou. Cesta byla dlouhá 175 km a k jejímu pěšímu zdolání bylo nutno vyčlenit si čtyři dny. V průběhu této karavanní cesty bylo doposud identifikováno několik důležitých zastávek se zdroji vody. Jednou z nich byl pramen Ain Hadra v Wádí Hannis. Ačkoli tato oblast nebyla nikdy archeologicky zkoumána, na místě je možné zřetelně rozeznat pozůstatky několika struktur. Vysoký počet římských střepů pomáhá lokalitu předběžně datovat do doby římské. Fachry zde během svých prospekcií našel mimo jiné bronzové amulety představující bohyni Sachmetu a Harpokrata a také římskou minci, jejíž typ je však bohužel naprosto nečitelný.²⁷¹

---

²⁶⁷ Fakhry 1942. s. 3.

²⁶⁸ Tamtéž. s. 3.

²⁶⁹ Jackson 2002. s. 239.

²⁷⁰ Tamtéž. s. 239.

²⁷¹ Tamtéž. s. 231.

---

6. STRUČNÝ PŘEHLED ARCHITEKTONICKÉHO VÝVOJE OBLASTI V DOBĚ ŘÍMSKÉ: NEPROFÁNNÍ ARCHITEKTURA

Abychom si mohli vytvořit celistvý obraz o stavebním plánu v oáze Baharíja, je nutné v krátkosti nastínit vývoj v oblasti těch architektonických typů, které tvoří protiklad typu profánnímu. Obsahem následující kapitoly tedy bude stručný výčet nejdůležitějších doposud odhalených zástupců architektury sakrální a funerální v oáze Baharíja, jejichž vznik buďto spadá do doby římské, nebo jejichž význam byl v této době nezanedbatelný.

6.1 Funerální architektura

Pohřebiště jsou v Baharíji (stejně jako ve zbytku světa) integrální součástí všech větších sídelních ploch. Jejich rozměry a bohatství jsou silně diferencované a úzce vázané na sociální úroveň obyvatel sídliště, ke kterému nekropole náleží. Obvyklým prototypem hrobky členů vyšších sociálních vrstev byly hrobky vytesané do skalního podloží, tedy typ, který měl v této oblasti dlouhou tradici. Zástupci nižších příček na sociálním žebříčku pak byli pohřbíváni v jednoduchých jámových hrobkách. Nekropole byly zpravidla situovány na okraje obydlených ploch, často můžeme pozorovat tendenci využívat vyvýšených poloh, které se nabízí díky existenci okolních pahorků. K dnešnímu dni byla tato pohřebiště identifikována například v el-Haře, Ain el-Bišmu, Bír el-Šovíši, Tabla Amun, el-Rízu nebo Bír Ain Nága. Za nejvýznamnější bývá ovšem pokládán objev pohřebiště na jihozápad od Bavíti - Kasru, jež vešlo ve známost pod označením Údolí zlatých mumíí.

Údolí zlatých mumíí je rozsáhlá nekropole z Římské doby. K jejímu objevu došlo za okolností, o kterých v případě Egypta slycháváme často: do jedné z hrobek se propadl venkovan během jízdy na oslu.²⁷² Ačkoli je v současné době prozkoumáno jen nepatrné procento z předpokládaných několika tisíc pohřbů z římské doby,²⁷³ počet odkrytých těl je ohromující a jejich atributy výrazně pomohly rozšířit naše znalosti o pohřebních zvyklostech Egyptanů v době římské. Zemřelí byli pochováni dle staroegyptských zvyklostí v mumifikované podobě. Bohatší jedinci spočívali v dřevěných polychromovaných nebo zlacených antropoidních rakvích, které představují kombinaci řecko-římských a egyptských motivů.²⁷⁴ Skalní hrobky byly v naprosté většině vytesány přímo do skalního podloží. Velice

---

²⁷² Verner 2008. s. 362-363.

²⁷³ Smoláriková 2009c. s. 342-344.

²⁷⁴ Verner 2008. s. 362-363.

hojným typem je rozsáhlý hrobový komplex s několika komorovými strukturami.²⁷⁵ Každou z nich tvořila početná *hypogea* situovaná po obou stranách centrální chodby. Každé z *hypogei* obsahovalo množství pohřbů, přičemž těla byla uložena buď na pohřebních lavicích, nebo v *arcosoliich*.²⁷⁶ Za určitých okolností, v případě nedostatku místa, byla těla uložena přímo na holé podlaze *hypogea*.²⁷⁷ Jednotlivá *hypogea* se stala místem posledního odpočinku pro pět i více jedinců, kteří byli zpravidla členy několika generací jediné rodiny. Největší z nich však mohou nést pozůstatky až 38 jedinců včetně dětí.²⁷⁸ Identifikace jedinců uložených ve velkých rodinných komplexech je zajištěna pomocí malé dřevěné destičky obsahující jméno, věk, datum úmrtí a jména rodičů zemřelého.²⁷⁹ Výzkumy prokázaly, že obličej zemřelých se zpravidla natáčel směrem k centrální chodbě.²⁸⁰ Stěny těchto komplexů bývaly obvykle nezdobené²⁸¹ a ukrývaly jen velmi skromnou pohřební výbavu sestávající z několika kusů keramiky, šperků či fajánsových amuletů.²⁸² Statisticky zajímavá je skutečnost, že nejbohatší hrobky jsou situovány do blízkosti tzv. Alexandrova chrámu (viz kapitola 6.2).²⁸³

Údolí zlatých mumií poskytlo badatelům širokou škálu antropologického materiálu, tudíž bylo možné na jeho základě zpřesnit demografické a fyziologické údaje o populaci oáz římské doby. Mohlo tak být odhaleno množství doposud neidentifikovaných onemocnění, ale i průměrná délka života obyvatelstva.²⁸⁴ Mimo antropologická data však mumie poskytly podklady pro vytvoření typologie mumií doby římské. Identifikovány byly čtyři skupiny provedení mumií. Prvním a nejnákladnějším typem byly mumie s kartonážemi zdobenými zlatem a výplněmi, které pokrývaly hlavu a ramena zemřelého. Druhým nejhonosnějším typem byla těla zdobená malovanou kartonáží s motivem zádušního božstva. Třetí kategorii tvořily mumie s obinadly seskládanými do geometrických vzorů postrádající malbu i zlacení. Poslední, nejméně nákladnou skupinu tvořily ledabyly zabalené, zuhelnatělé mumie. Každá z těchto skupin provedení byla pevně spjata s určitou společenskou vrstvou, přičemž nejsou opomenuty ani nižší společenské žebříčky. Můžeme pozorovat vzrůstající zájem o tělo zemřelého, které se stává jediným nositelem výzdoby v hrobce.²⁸⁵

Jak již bylo zmíněno v prvním odstavci této kapitoly, podoba hrobek v baharijské oblasti nebyla ani zdaleka uniformní a její plný výčet by si vyžádal více prostoru, než mu

---

²⁷⁵ Smoláriková 2009c. s. 342-344.

²⁷⁶ Tamtéž. s. 352-354.

²⁷⁷ Tamtéž. s. 342-344.

²⁷⁸ Jackson 2002. s. 233-235.

²⁷⁹ Smoláriková 2009c. s. 342-344.

²⁸⁰ Dodson - Ikram 2008. s. 297.

²⁸¹ Verner 2008. s. 362-363.

²⁸² Smoláriková 2009c. s. 342-344.

²⁸³ Verner 2008. s. 362-363.

²⁸⁴ Jackson 2002. s. 233-235.

²⁸⁵ Smoláriková 2009c. s. 342-344.

může být v této práci přisouzeno. Sluší se však alespoň zmínit jeden z opomíjených typů zádušní architektury, který není reprezentován v doposud uvedených odstavcích. Poměrně častým jevem v této době totiž bylo znovuužití starších skalních hrobek (obvykle datovaných do období 26. dynastie) bez jakýchkoli snah o jejich přestavbu či změny výzdobného programu. Takový osud potkal například hrobky Džedamonefancha a Banentia v Káret Kasr Selimu.²⁸⁶

Specifickou lokalitou na pomezí funerální a sakrální architektury je **pohřebiště posvátných ibisů na lokalitě Káret el-Farargi**.²⁸⁷ Jde o rozlehlou galerii, v níž byly v malých výklencích uložena těla mumifikovaných posvátných ibisů. Ačkoli šlo o strukturu pocházející zřejmě již z období 26. dynastie, největšího rozkvětu se dočkala až z nástupem ptolemaiovské a římské doby.

6.2 Sakrální architektura

Specifickým rysem sakrální architektury je skutečnost, že již ze své podstaty bývá v užití po velice dlouhou dobu. Toto specifikum se odráží i ve volbě stavebního materiálu, který je zpravidla volen tak, aby se zmaximalizovala délka životnosti staveb. Také volba dominantní či jinak významné parcely pro výstavbu sakrálních struktur napomáhá, že takováto lokalita bývá žádoucí po velice dlouhé období, prodělává pouze množství dílčích změn a přestaveb. Zde se dotýkáme problému, na který budeme v této kapitole intenzivně narážet. Lokality, o nichž bude řeč na následujících řádcích, nekladou dobu svého prvotního vzniku do doby římské, ale podstatně dříve. Razantní zásahy v době římské však podle všeho výrazně přispěly ke konečné podobě monumentů, které nezdědkakdy právě v době římské procházely obdobím své největší prosperity. Stejně jako v případě předcházející kapitoly, ani tento výčet nemůže být z povahy této práce vyčerpávající. Považuji však za nutné zmínit existenci těch sakrálních staveb, které nutně musely již ze své podstaty významně ovlivňovat charakter lokality.

Zástupcem hojně představovaných chrámů byl tzv. **Alexandrův chrám v Kasr el-Megysbě**. Tato rozsáhle poškozená stavba se nachází severovýchodně od Kasru, na dohled ústí karavanní cesty do Sívy.²⁸⁸ Do širokého povědomí se tato struktura zapsala díky Fachryho unikátnímu nálezů v rámci výzdobného programu chrámu: Alexandrův chrám v Kasr el-Megysbě je jediným místem v Egyptě, kde se podařilo identifikovat kartuši Alexandra Makedonského a jeho zobrazení v nízkém reliéfu. Tento jedinečný doklad se pro nás stal již

---

²⁸⁶ Fakhry 1942. s. 60-96.

²⁸⁷ Fakhry 1950. s. 25-39; Vivian 2002. s. 193.

²⁸⁸ Bagnall - Rathbone 2004. s. 267 - 269.

nadobro nedostupným, neboť během druhé poloviny 20.století podlehl silné větrné erozi. Tato smutná skutečnost se týká celé pískovcové fasády, která je po staletích působení silného severního větru silně poškozená.²⁸⁹ Pískovcový chrám o dvou místnostech je jádrem rozsáhlého komplexu, který čítá 45 místností, ovšem pouze samotný chrám využívá kamene jako svého stavebního materiálu.²⁹⁰ Zbylá část komplexu vznikla za užití sušených cihel, které při některé z následných přestaveb posloužily i ke stavbě vnitřních příček v rámci samotného kamenného jádra.²⁹¹ Podle některých názorů mohl chrám sloužit jako tzv. *karavanseráj*, která poskytovala odpočinek poutníkům cestujícím pouští, tato hypotéza se však zatím bezpečně nepotvrdila. Také datace vzniku chrámu je značně nejistá. Dodnes se vedou vypjaté diskuze v otázce, zda-li to byl sám Alexandr Makedonský, který inicioval výstavbu chrámu během zpáteční cesty po své slavné návštěvě orákula v Sívě, či zda-li se stavba stala legitimizačním prostředkem některého z Alexandrových nástupců.

Francouzské výzkumy na lokalitě **Ain el-Muftella**²⁹² (navazující na Steindorfovou a Fachryho prospekci z roku 1939) prokázaly existenci rozsáhlého komplexu hliněno-kamenných struktur neegyptského charakteru, které Fachry označuje jako „kaple“. Následné analýzy prokázaly, že tato původně sajská lokalita, datovaná do doby vlády Ahmose II., byla opětovně využita v pozdní antice. Rozlišujeme zde čtyři větší komplexy staveb (na plánu označené písmeny A-D, viz obrazová příloha, obrázek 36), které spolu s největší pravděpodobností vnitřně souvisí.²⁹³

Nejsevernější doposud identifikovaný komplex A sestává ze čtyř místností o přibližně východo-západní orientaci. Všechny místnosti měly pravděpodobně společný vchod od západu, ovšem právě tato část komplexu je dnes značně poškozena. Odhalené fragmenty pocházející z původního sloupováří a části dveřních rámců představují jediné architektonické prvky z tesaného kamene užití v komplexu, typickým stavebním materiálem jsou nepálené cihly.²⁹⁴

Třímístný komplex B se nachází jižně od komplexu A, kterému se také v mnohém podobá, ovšem jeho orientace je přibližně severo-jihní. Stavby vytváří spojitý celek, jehož nejzazší část představuje kamenná kaple (na plánu označená číslem 121). Průběh mnoha zdí byl v minulosti několikrát změněn.²⁹⁵

---

²⁸⁹ Vivian 2002. s. 198.

²⁹⁰ Fakhry 1950. s. 41-47.

²⁹¹ Bagnall - Rathbone 2004. s. 267 - 269.

²⁹² Vivian 2002. s. 197-198; Colin - Labrique 2001. s. 162-163.

²⁹³ Duvette - Colin 2004. s. 128-129.

²⁹⁴ Tamtéž. s. 129-130.

²⁹⁵ Tamtéž. s. 130.

Architektonicky nejvýznamnější je komplex C, který se nachází západně od komplexu B. Jeho pět rozlehlých místností mu rovněž mezi přilehlými komplexy zaručuje prvenství co do rozlohy. I v případě této struktury se setkáváme vzhledem k okolní zástavbě se zcela jedinečnou orientací, která je přibližně severo-jihní s mírným odklonem k severozápadu – jihovýchodu. Vstup do komplexu ležel v severním průčelí stavby a vstupovalo se do něj z téhož prostranství na severozápadě zkoumané lokality, z kterého byl umožněn vstup i do komplexu A, potažmo i B. Struktura je vystavěna dle osové souměrnosti, přičemž osou prochází i jednotlivé vstupy do místností, které jsou však různorodé co do svých rozměrů. Komplex vykazuje masivní užití kamene jakožto stavebního materiálu, ale také příznaky významných změn stavebního plánu.²⁹⁶

Následující řádky budou věnovány stavbě, která byla v nedávné minulosti přehodnocena jako nenáležící do kategorie staveb z doby římské. Přesto pokládám za žádoucí zde tuto stavbu uvést, neboť jde o stavbu zejména pro el-Héz takřka ikonickou, ale především bych ráda tímto způsobem poukázala na skutečnost, že Fachry, který tuto stavbu v první polovině 20. století určil jako římskou a který je dodnes právem pokládán za autoritu v oblasti archeologie oáz, může být ve světle nových výzkumů usvědčen z omylu. Mnohé současné publikace stále přejímají Fachryho hypotézu beze zbytku a zdá se, že neregistrují nový směr v poznacích o této struktuře. Diskutovanou stavbou je slavná **basilika v el-Rízu**, s největší pravděpodobností zasvěcena svatému Jiřímu.²⁹⁷ Jde o rozlehlou, dvojpodlažní cihlovou stavbu o rozměrech 10 x 20 m s jednou centrální a několika bočními loděmi. Fachry kladl datum jejího vzniku do období 4.-6. století po Kr., avšak moderní prospekce klade tuto událost nejdříve do 7. století po Kr.

---

²⁹⁶ Duvette - Colin 2004. s. 130-131.

²⁹⁷ Dospěl 2009. s. 297

---

7. DĚJINY VÝZKUMU V OBLASTI OÁZY BAHARÍJA

Ačkoli je oblast Západní pouště i Egypta obecně v hledáčku vědců i dobrodruhů, které do oáz od počátku novověku lákala vidina nálezů pokladů a drahých kamenů z oblasti střední Afriky, přesto zde komplexní archeologický výzkum doposud neproběhl.²⁹⁸

Důležitý mezník pro rozvoj evropského zkoumání Afrického kontinentu nastal 9. června roku 1788, kdy byla v Londýně ustanovena tzv. *Africká společnost* (*African Association*).²⁹⁹ Její náplní byla zejména podpora průzkumných cest směřujících na Saharu, která byla do té doby jen velmi sporadicky zmapována. Soudobý výzkum včetně jeho výstupů však skýtal mnohá úskalí. Nahlédneme-li do v té době dostupných dokumentů, nalezneme zde, namísto tradičních geografických záznamů, údaje uváděné ve „velbloudodnech“,³⁰⁰ což byla nestandardní délková jednotka udávaná vzdáleností, kterou je za 24 hodin schopen zdolat průměrný velbloud. Další nepříjemnost pro tyto rané průzkumníky pouště představoval z moderního pohledu nevyhovující způsob dopravy. Cestování na velbloudech mělo totiž za následek nutnost vystačit si jen s velmi omezeným množstvím vybavení. Další nástrahu představovaly kulturní konflikty mezi objeviteli a domorodým obyvatelstvem. Evropští dobrodruhové, takřka bez výjimky křesťané, byli permanentně vystavováni nebezpečí smrti, neboť v době, o níž hovoříme, byly vztahy mezi vyznavači Islámu a křesťany silně vyhrocené. První vědci museli pracovat v přestrojení a pod falešnými muslimskými jmény. I přes všechna opatření bylo mnoho prvních cestovatelů zabito. Ještě větší nebezpečí představovaly pro „zhýčkané“ Evropany nejrůznější choroby, které zahubily zdaleka nejvyšší procento těchto raných badatelů. To byl i případ prvního vyslance *Africké společnosti*, který zemřel ještě před svým odjezdem z Káhiry.³⁰¹ Za zmínku stojí také krvavé kmenové války sužující oblast severovýchodní Afriky po celé 19. století, jejichž obětmi se shodou nešťastných okolností stávalo i velké množství nezainteresovaných lidí, zahraniční průzkumníky nevyjímaje. Přínos prvních vyslanců *Africké společnosti* pro poznání nebyl příliš zásadní také z důvodu nepřístupnosti mnohých lokalit, neboť první cestovatelé, často v přestrojení jako členové obchodních karavan, neměli možnost se samostatně vzdalovat od komerčních tras, kterými se karavany ubíraly. Další omezení vychází ze samotné podstaty *Africké společnosti*, jejíž primární zájem se odvíjel od koloniálních potřeb Anglie, a pro níž úkol zmapovat trasy vedoucí do Súdánu, prostředníka v obchodě se střední Afrikou a jejími drahokamy, byl nadřazen zájmu o dějiny nehostinné Západní pouště.

---

²⁹⁸ Maříková Vlčková et al. 2009, s. 341.

²⁹⁹ Issawi 2009, s. 18.

³⁰⁰ Bárta 2009, s. 54-55.

³⁰¹ Issawi 2009, s. 19-20.

Od konce 18. století odchází celá řada *feláhů* z nilského údolí zkusit štěstí do oáz v Západní poušti. Jen několik let nato dochází i k podstatnému nárůstu počtu průzkumníků Baharije poté, co sekulárně a prozápadně orientovaný Muhammad Alí paša (1805-1840) ovládl postupně všechny části země. Baharije se zmocnil již v roce 1813, tedy nejdříve ze všech oáz.³⁰² Jakmile paša plně ovládnul zemi a zpacifikoval ji svými reformami, začali do země s příslibem bezpečí po stovkách přijíždět evropské cestovatelé. Ti se sice soustředili primárně na údolí a jeho bohaté památky, ovšem jejich pozornosti (zejména pak s geologického hlediska) neušly ani oblasti pouštní. *Prim* při těchto výzkumech hrály ekonomické zájmy, konkrétně těžba nerostů. Politiku zakladatele své dynastie vyznávali i Muhammadovi nástupci a vytvořili tak vhodné podmínky pro postupující znovuobjevování Bahariji.

7.1 Giovanni Battista Belzoni (*1778 - †1823)

Prvním cestovatelem, který prokazatelně Bahariji navštívil, byl italský dobrodruh a archeolog-amatér Giovanni Battista Belzoni. Belzoni přicestoval do Bahariji z Fajjúmu v květnu roku 1819, tedy zhruba v době, kdy Muhammad Alí expandoval do zbylých oáz Západní pouště.³⁰³ Sám ji nazýval *Wah al-Bahasa* nebo *Wah al-Mendiša*³⁰⁴ a na základě jeho poznámek v knize *Operations and Recent Discoveries in Egypt and Nubia* (str. 377-437) se můžeme domnívat, že Bahariji zaměnil za oázu Síva, když ji identifikoval jako *Oázu Jova Amona*.³⁰⁵ V době jeho návštěvy ještě vystupovaly vesnice Bavíti a Kasr pod společným názvem *Wah al-Gharbí*. Belzoni zaznamenal existenci pozůstatků antického města východně od el-Zabu, skalní hrobky poblíž Mandíši, hliněné stavby poblíž el-Zábu, kde si prohlédl antropomorfní a zoomorfní keramické rakve, dále zříceniny Kasr el-Miysra, pozůstatky vesnice a koptského kostela v el-Hézu nebo římský monument v el-Kasru, kde zaznamenal existenci nástěnného nápisu. Tato stavba byla během jeho návštěvy v dobré kondici a Belzoni ji považoval za Amonovo orákulum.³⁰⁶

7.2 Frédéric Cailliaud (*1787 - †1869)

Amatérský geolog a cestovatel Frédéric Cailliaud navštívil Egypt několikrát mezi léty 1815 a 1822, kde si jej velmi oblíbil Muhammad Alí paša, který jej pověřil průzkumnou cestou do mnohých koutů Egypta. Do Baharije vstoupil z pověření francouzské vlády 1. ledna 1820

---

³⁰² Vivian 2002. s. 179.

³⁰³ Tamtéž. s. 179.

³⁰⁴ Fakhry 1942. s. 25.

³⁰⁵ Vivian 2002. s. 179; Fakhry 1942. s. 25.

³⁰⁶ Fakhry 1942. s. 25.

v doprovodu domorodého průvodce. V Baharíji navštívil oblast el-Zabu a Mandíši, kde prováděl důkladná mineralogická pozorování, pořizoval podrobné popisy, kopíroval antické nápisy a zaznamenával soudobé reálie a folklór. Navštívil *manaváry* v Mandíši, kde jich napočítal rovných deset, přičemž osm z nich bylo v době jeho návštěvy stále užíváno. Na cestě do Faráfy se zdržel i v el-Hézu a pak již pokračoval do oáz Síva, Dáchla a Chárga, kde cestu po čtyřech měsících ukončil. Po svém návratu do Paříže vydal v letech 1826 až 1827 rozsáhlé čtyřsvazkové dílo *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au delà de Fazogl, dans le midi du royaume de Sennar, à Syouah et dans les cinq autres oasis, fait dans les années 1819, 1820, 1821 et 1822*, přičemž Baharíji se věnuje v prvním svazku na stranách 144-194.³⁰⁷

V době Cailliaudovy návštěvy se v oblasti Západních oáz pohybovalo mnoho evropských cestovatelů, kteří však po sobě bohužel nezanechali zprávy. Cailliaud například popsal setkání s jistým panem Hydem v únoru roku 1820,³⁰⁸ který zde údajně zamýšlel výzkum.³⁰⁹ O jeho dalších osudech však prameny mlčí. Z dochovaných dokumentů se rovněž dovídáme, že v letech 1823-1824 Baharíji navštívila dvojice cestovatelů Pacho a Muller.³¹⁰

7.3 Sir John Gardner Wilkinson (*1797 - †1875)

„Otec britské egyptologie“ J. Gardner Wilkinson navštívil Baharíji v roce 1825 s úmyslem vytvořit dílo, které by se mohlo stát „průvodcem“ budoucích návštěvníků Egypta. Na svých cestách se zabýval hlavně popisem karavanních cest, přičemž samotný popis antických památek zabírá méně než jednu stranu jeho dvousvazkového díla *Modern Egypt and Thebes: Being a description of Egypt*. Ve druhém svazku na stranách 353-379 popisuje Baharíji včetně své návštěvy skalních hrobek u el-Zabu, Kasr Allamu, koptského kostela v el-Hézu a tzv. římského triumfálního oblouku, kterému věnuje i krátký popis, kde uvádí i několik detailů, které Cailliaud opomněl zmínit.³¹¹ Wilkinson byl mimo jiné prvním Evropanem, který zaznamenal údajnou existenci bájně oázy Zerkúra a rozpoutal tak mezi dobrodruhy mánii, kdy do Západní pouště proudily davy dychtivých cestovatelů v touze stát se prvním novodobým cestovatelem, který toto místo legendární spatří.³¹² Podle středověkých a raně novověkých zpráv mělo jít o překrásnou oázu ukrývající ve svém srdci město z bílého kamene. Zerkúra získala svůj název skrze údajný bohatý výskyt malých ptáčků s bílou skvrnou na hlavě a hrudi

---

³⁰⁷ Fakhry 1942. s. 26.

³⁰⁸ Issawi 2009. s. 43.

³⁰⁹ Fakhry 1942. s. 27.

³¹⁰ Vivian 2002. s. 179.

³¹¹ Fakhry 1942. s. 27.

³¹² Issawi 2009. s. 43.

(ar. *zerzúr*). Oáza měla být mimořádně bohatá a údajně byla obývána pro africký region netypickou rasou lidí extrémně světlé pleti.³¹³

Do roku 1930 byla popsána většina hlavních saharských tras. Onoho roku byla v Londýně založena *Královská geografická společnost (Royal Geographical Society)*, která postupně pohltila skomírající *Africkou společnost*, která dlouhodobě upadala přičiněním vleklých napoleonských válek. Vznik nové geografické společnosti však nebyl předvojem zvýšené výzkumné aktivity v Západní poušti. Její zájmy se nově rozšířily na celý známý svět, což společně s důsledky nekonfliktního postoje britské vlády vůči koloniální expanzi Napoleona III., v němž se Britové rozhodli jít cestou nejmenšího odporu a ukončit činnost britského konzulárního zastoupení na Sahaře, vedlo k tomu, že do Západní pouště vyjížděla jen hrstka cestovatelů.³¹⁴

Rok 1860 představuje počátek období, kdy se ke slovu dostávají vědeckější metody výzkumu, při nichž jsou k výzkumům zváni specialisté mnoha rozlišných oborů. Mezi první z expedic s mezioborovým dosahem se řadila například výprava F. Gerharda Rohlfsa nebo početné výzkumné cesty organizované *Egyptským geologickým ústavem*.³¹⁵

7.4 Expedice Friedricha Gerharda Rohlfsa (*1831 - †1896)

Německá expedice organizovaná amatérským geografem a světoběžníkem F. G. Rohlfssem byla finančně podporována samotným Ismaílem pašou. Výprava, sestávající z necelé stovky účastníků - mezi nimi i botanik Paul Friedrich August Ascherson, geolog Karl Alfred von Zittel či geodet Wilhelm Jordan – opustila Káhiru v prosinci 1873.³¹⁶ Ačkoli byla výprava na svou dobu mimořádně početná, pouze deset z jejich členů tvořili němečtí badatelé, zbývající účastníci byli Beduíni. Celá skupina tak hodnověrně připomínala velbloudí karavanu. Ačkoli se Rolfsovi nedostalo řádného akademického vzdělání, byl i zásluhou svých početných cest mimořádně vnímavým pozorovatelem a pořídil spolu s Aschersonem krásné náčrty, které později posloužily K. R. Lepsiovi ke studiu staroegyptských památek. Primárním úkolem expedice bylo potvrdit či vyvrátit existenci starého nilského řečiště nazývaného *Bahr bela ma* („řeka bez vody“)³¹⁷ v Západní poušti. Mimoto však expedice podnikla i mnohá pozorování,

---

³¹³ Verner 2008. s. 349.

³¹⁴ Issawi 2009. s. 22-23.

³¹⁵ Tamtéž. s. 24.

³¹⁶ Vivian 2002 a Verner 2008 uvádějí rok 1874.

³¹⁷ Issawi 2009. s. 24-25.

navštívila místa, o kterých píše Cailliaud, a zaznamenala některá nová.³¹⁸ Je také zodpovědná za převezení několika cenných památek do Německa, které se staly ozdobou berlínského muzea. Expedice je také odpovědná za bizarní toponymum popisující jedno z vyprahlých míst uprostřed *Písečného pole*. Stalo se tak po podivuhodné příhodě, kdy expedici, údajně sužované příšernou žízní, zastihl uprostřed jedné z nejsušších oblastí saharské pouště silný déšť, který jim údajně zachránil životy. Místo bylo poté pojmenováno *Regenfeld* - „dešťové pole.“ Po tříměsíčním pobytu v Baharíji se expedice v dubnu 1874 vydala domů, kde v roce 1885 jménem Aschersonovým publikovala zprávu o svých výzkumech v *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*.

Prudký impuls pro vznik výprav poskytl nově vzedmutá vlna zájmu o antickou literaturu a s ní související analýzu autentičnosti historiografických děl, která zachvátila filologický svět ve druhé polovině 19. století. Mnohé tehdy zmítala touha odhalit pozůstatky bájného ztraceného vojska perského Kambýsa, o kterém ve svém díle *Historiae* referuje řecký historik Herodotos.³¹⁹ Do Baharíje se vydávají nové a nové expedice, které důkladně formulují a publikují výsledky své práce. Krátkou poznámku o sestupu do „podzemních prostor“ antické struktury v Baharíji zveřejnil v roce 1876 například Rudolf Virchow (*1821–†1902) ve svém článku *Gesichtsurne aus der kleinen Oase*.³²⁰ Roku 1894 bylo v Baharíji uskutečněno rozsáhlé měření z rozkazu plukovníka H. G. Lyonse v souvislosti s obavami před vpádem súdánského vojevůdce Al-Mahdiho do Egypta skrze jeho západní hranici.³²¹ Za zmínku stojí také expedice Wilfreda E. Jenningse-Bramlyho, která během svého působení v Západní poušti od prosince 1897 do února 1898 navštívila oázy Fajjúm, Baharíja, Faráfra, Síva a Wádí Natrún.³²²

Počátek 20. století přinesl obrat ve způsobu zkoumání pouště. Povšechnějším zprávám prvních cestovatelů definitivně odzvonilo ve prospěch systematizovaných výzkumů. Výrazným impulsem k důkladnému zkoumání pouště přinesla I. světová válka.³²³ Poušť a její oázy získávají po jejím propuknutí zásadní vojensko-strategický a hospodářský význam. Do egyptské Západní pouště se vydává mimo jiné egyptský princ Kamál ed-Dín, britští vojenští geografové Ralph Bagnold, Peter Arnold Clayton, hydrolog a geolog John Ball nebo

---

³¹⁸ Fakhry 1942. s. 27-28.

³¹⁹ Verner 2008. s. 349.

³²⁰ Fakhry 1942. s. 27.

³²¹ Issawi 2009. s. 32.

³²² Tamtéž. s. 25-26.

³²³ Verner 2008. s. 346-374.

maďarský hrabě László Almásy.³²⁴ O některých z těchto expedic, které se svou činností zasloužily o rozšíření našich poznatků o topografii a archeologii Baharije, si nyní povíme více.

7.5 John Ball a Hugh John Llewellyn Beadnell

Velké množství výzkumů v celé oblasti Západní pouště provedla na pokyn egyptské vlády z iniciativy *Ústavu pro výzkum pouště* dvojice britských geologů John Ball a Hugh J. L. Beadnell v doprovodu svých asistentů, topografů G. Vuta a L. Gorringe. Jejich první pobyt v oáze Baharija bývá kladen do roku 1897,³²⁵ ale až do 20. let 20. století realizovali ještě mnohé další průzkumné cesty do pouště.³²⁶ Ball a Beadnell vydali úctyhodný počet knih, ve kterých, ač byli spíše přírodovědně založení, neopomněli zařadit kapitoly o historii a památkách dané oblasti. Jejich kniha pojednávající o výzkumech v Bahariji, *Bahria Oasis: Its Topography and Geography* (1903), shrnuje poznatky Belzoniho, Cailliauda, Wilkinsona a dalších, ale obsahuje i několik zcela nových informací. V kapitolách věnovaných historii (kapitoly I a IV) sice uvádějí špatnou chronologickou klasifikaci některých lokalit, přesto však jde o nejlepší soupis starověkých lokalit v Bahariji, který máme z tohoto období k dispozici, což je pozoruhodné, vezmeme-li v potaz skutečnost, že se Ballovi a Beadnellovi nedostalo *a priori* žádného archeologického vzdělání.³²⁷

7.6 Georg Steindorff (*1861 - †1951)

Prominentní německý egyptolog Georg Steindorff strávil v Bahariji v lednu 1900 pět dní na své cestě ze Sivy do Fajjúmu. Zde zkoumal Vahibreovu kapli, jejíž výzdobu a stručný obsah nápisů zveřejnil v článku *Vorläufiger Bericht über seine im Winter 1899-1900 nach der Oase Siwa und nach Nubien unternommenen Reise* z roku 1900 a později ve své knize *Durch die Libysche Wüste zur Amonsoase* z roku 1904. Zorganizoval také drobné výkopové práce poblíž Ain el-Muftelly a stal se prvním Evropanem, který vědecky, ač ne zcela uspokojivě, zaznamenal existenci Amenhotepovy hrobky v Káret Helvě.³²⁸

7.7 A. Burton Buckley

Vládní inspektor zavlažovacích systémů A. Burton Buckley navštívil Bahariji v březnu roku 1908.³²⁹ Údajně prováděl menší výkopové práce v centru el-Bavíti a následně po svém

---

³²⁴ Tamtéž. s. 349.

³²⁵ Fakhry 1942. s. 28-29.

³²⁶ Issawi 2009. s. 32-33.

³²⁷ Fakhry 1942. s. 28-29.

³²⁸ Tamtéž. s. 28.

³²⁹ Tamtéž. s. 29.

návratu do Káhiry publikoval článek v ročence *Annales du Service IX* s názvem *A pharaonic Tombs at the Necropolis of Bawiti at Baharia*, který obsahoval krátký popis a pláněk navštívených hrobek kolem el-Bavíti.

Do 20. let už žádný jiný známý průzkumník nezanechal významnější výstup své práce v oáze, jako jedinou výjimku můžeme uvést snad jen článek publikovaný v rámci sborníku *Congres International de Geographie* v dubnu 1925 pod názvem *L'Oasis El-Baharieh* (str. 174-186), který však obsahoval jen velmi stručné poznámky ke starověkým památkám.³³⁰

7.8 Patrick Andrew Clayton (*1896 - †1962)

Anglický voják a průzkumník P. A. Clayton projížděl Bahariji na své cestě k Velkému písečnému moři, které jako první Evropan roku 1932 překonal. Ovšem již v letech 1927 a 1928 musel přinejmenším krátkou dobu v Bahariji strávit, protože v těchto letech od září do března prováděl topografický a geologický průzkum přilehlé Katarské prolákliny.³³¹

7.9 Ahmad Fachry (*1905 - †1973)

Až doposud zůstává jednou z nejvlivnějších autorit v oblasti archeologie oáz Západní pouště egyptský archeolog Ahmad Fachry. Tato významná osobnost světové egyptologie zkoumala oázu Baharija hned ve třech etapách mezi léty 1938-1939.³³²

Jeho první pobyt v lednu 1938 trval 24 dní, během nichž zkoumal tři kaple v oblasti Ain el-Muftelly, hrobku Džedamunefancha v Bavíti a geologickou povahu oázy.

Druhý výzkum z roku 1938 navázal krátce na ten první. Práci zahájil 18. dubna, přičemž pokračoval až do 20. května téhož roku. Za jediný měsíc se mu podařilo prozkoumat nekropoli v Bavíti, hrobku Benantiua, Taneferetbasty, chrám v el-Bavíti a Alexandrův chrám a provedl i malé výkopové práce v oblasti El-Hézu.

Poslední a nejdelší výzkum trval od května do července 1939. Během této doby zkoumal hrobky Thatyho a Padiišlara, čtvrtou kapli v Ain el-Muftelle a minimálně dvakrát za svůj pobyt se vydal do sousední oázy Faráfra. Podnikl také kroky k odhalení co možná nejvyššího počtu antických památek v celé baharijské proláklině. Během této mise však narazil na problém ve formě nedůvěry starousedlíků, kteří zarputile popírali, že by ve vesnici vůbec kdy existovaly jakékoli antické památky, protože se obávali, že jim budou zabaveny pozemky, na nichž se památky nacházejí. Fachry proto musel poslat hlasatele se zprávou, že

---

³³⁰ Fakhry 1942. s. 29.

³³¹ Issawi 2009. s. 38-41.

³³² Fakhry 1942. s. 5.

není vládním úředníkem a že je ochoten odkoupit starověké předměty či dobře zaplatit za jakoukoli informaci o existenci starověkých nápisů a hrobek. Tato nabídka prolomila mlčení a Fachry tak shromáždil velké množství informací, které mu v budoucnu pomohly určit směr dalších výzkumů.

Fachry se stal prvním archeologem, který přinesl plnohodnotný výstup své vědecké činnosti v Baharíji, a to jednak v podobě průběžných zpráv vydávaných v periodikách,³³³ ale zejména ve své stěžejní dvousvazkové práci o Baharíjské oáze *The Egyptian Deserts: Bahria Oasis*, která je dodnes nejcelistvější zprávou o lidské činnosti v oáze v době starověku.

V několika následujících desetiletích po Fachryho výzkumu se pozornost odborné veřejnosti soustředila na památky v nilském údolí a oázy stály jakožto periferie antického světa ve stínu všeobecného zájmu. Na konci 70. let proběhl v oblasti oáz Západní pouště rozsáhlý výzkum egyptského archeologa Fachryho Hassana, který se však soustředil výhradně na prehistorická stadia vývoje této oblasti.³³⁴

7.10 Expedice SCA

V 90. letech 20. století byly z důvodu zhoršujícího se stavu životního prostředí v oblasti Baharíje nařizeny nové archeologické práce. Egyptská vláda pověřila tímto úkolem tým *Nejvyššího rady pro památky Egypta (Supreme Council of Antiquities)* v Bavíti, který následně zahájil svou činnost v oblasti el-Rízu a Ain el-Chabaty.³³⁵ Jejich práce záhy přinesla své ovoce. Velkému mediálnímu zájmu se těšil zejména objev pohřebiště, které brzo vešlo ve známost jako Údolí zlatých mumii. Tým pod vedením Z. Hawasse zde již v roce 1996 odhalil rozsáhlý pohřební komplex z řecko-římské doby, avšak k samotnému odkryvu došlo z důvodu nedostatku kvalifikovaných dělníků a financí až se začátkem března 1999, přičemž nález byl oznámen odbornému i laickému světu až v červnu 1999.³³⁶ Mimo tzv. Údolí zlatých mumii bylo v průběhu následujících let prozkoumáno ze strany SCA několik dalších lokalit včetně tří hrobek z 26. dynastie, o kterých informuje již Fachry. Během těchto prací byl mimo jiné nalezen intaktní sarkofág majitele jedné z těchto hrobek.³³⁷

Koncem 20. století se na mezinárodním egyptologickém kongresu v Káhiře egyptské úřady obrátily na archeologickou veřejnost s žádostí o pomoc při záchraně bezprostředně

---

³³³ Fakhry 1942. s. 32.

³³⁴ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 184.

³³⁵ Tamtéž.. s. 184.

³³⁶ Hawass 2000. s. 16.

³³⁷ Dodson - Ikram 2008. s. 75.

ohrožených archeologických památek Západní pouště.³³⁸ Na volání odpovědělo několik zahraničních organizací včetně české.

7.11 Expedice Francouzského archeologického orientálního institutu

Nabízené příležitosti se jako jeden z prvních chopil tým vědců vyslaný *Francouzským archeologickým orientálním institutem* (IFAO) ve spolupráci se *Štrasburským a Kolínským egyptologickým institutem* pod vedením Frédérica Colina. Výzkum v Baharíji z jejich strany probíhá nepřetržitě již od roku 1997, přičemž zabírá široké spektrum zkoumaných oblastí. Spolupráce s týmem *Nejvyšší rady pro památky Egypta* byla zahájena na jaře roku 1997, kdy v Baharíji proběhla epigrafická prospekce skalního umění. Projekt pokračoval i na jaře roku následujícího. V červnu roku 1999 pak proběhla první vlastní expedice IFAO, která si kladla za hlavní cíl vytvoření podrobné GPS mapy zkoumané oblasti a připravení podkladů pro následující výzkum na první z vytipovaných lokalit, Káret el-Túbu. Na jaře roku 2000 proběhly první sondáže a interpretace kontextů lokalit Káret el-Túb a Kasr Allam.³³⁹ V následujících letech docházelo k mapování vývoje oázy v širokém časovém intervalu od konce Staré říše až po 10. století po Kr., a to zejména na koncesích v Káret el-Túbu, Kasr Allamu a Muftelle, kde jsou zkoumány zejména sídelní struktury, ale také fortifikační a sakrální architektura a infrastruktura. Výzkum pokračuje v podobném duchu dodnes.

7. 12 Expedice Českého egyptologického ústavu

Expedice Českého egyptologického ústavu je činná v nejjižnější části oázy Baharíja od roku 2003, kdy došlo pod vedením Miroslava Bárty k zahájení prací v oblasti el-Hézu.³⁴⁰ Egyptologický tým ve spolupráci s předními odborníky o jiné specializaci zde na ploše cca 40 km² odkrývá pozůstatky z mnoha sfér lidského bádání. Ve středu zájmu stojí mapování vývoje oázy v období paleolitu a v etapě historické, potažmo řecko-římské. Svě zastoupení v rámci expedice má rovněž výzkum věnovaný dění v dobách středověkých. Současně zde probíhají analýzy nalezeného antropologického materiálu a současných i minulých aspektů životního prostředí. Velkému prostoru se těší i geodézie,³⁴¹ která prostřednictvím svých měření sleduje jeden z hlavních cílů expedice: vypracování detailní archeologické mapy oblasti el-Hézu. Za tímto účelem byl Českým egyptologickým ústavem roku 2003 pořízen satelitní snímek oázy o extrémně vysokém rozlišení od firmy *Digital Globe Inc.*³⁴² V průběhu

³³⁸ Verner 2008. s. 365-366.

³³⁹ Colin - Labrique 2001. s. 162-163.

³⁴⁰ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Svoboda – Verner 2004. s. 183.

³⁴¹ Bárta – Brůna – Černý – Musil – Tomášek 2009. s. 143.

³⁴² Verner 2008. s. 365-366.

pěti krátkých výzkumných sezón³⁴³ byly doposud mimo jiné zdokumentovány lokality jako Bír el-Šovíš, Umm el-Ochbain, Gard el-Šejch, Ain el-Ezza, Mannsaf, Ain el-Chabata, Kasr Masúda, Tabla Amun a El-Ríz.

---

³⁴³ Bárta et al. 2009. s. 8-11.

---

8. ZÁVĚR

V předcházejících kapitolách jsme se zlehka dotkli problematiky římské profánní architektury v oblasti oázy Baharíja, přičemž výstupem vzešlým z tohoto zkoumání může být hned několik závěrů. Pouhým zběžným pohledem na seznam lokalit, na kterých byly identifikovány prvky římské profánní architektury, zjistíme, že poznatky o jejich existenci vzešly v naprosté většině případů z výzkumů vedených v několika posledních letech. Starší prospekce, jejichž výstupy jsou mnohdy pro nedostatek moderních (revizních) výzkumů stále pokládány za berné mince našich vědomostí o dění v oázách v době římské, se ve světle oněch několika mála projektů jeví jako zcela nedostačující a některé jejich premisy jako v zásadě chybné. Tato skutečnost vychází ze samotného charakteru těchto typů struktur, které jsou ze své podstaty jen velice obtížně datovatelné a detekovatelné pouhou prospekci a nutně vyžadují důkladný archeologický průzkum. Odměnou za toto úsilí však mohou být pro výkopce informace, které mají dalekosáhlý dopad na naše znalosti o sídlištní, agro-ekonomické a obranné politice regionu, což představuje záležitosti o jinak velice úzké pramenné základně. Na příkladech českých a francouzských výzkumů lze také velice dobře ilustrovat míru přínosu striktně systematického výzkumu. Tento přístup pomáhá poukázat na silné vzájemné vztahy mezi jednotlivými objekty, které jsou pro profánní architekturu charakteristické. Uniká-li nám ona funkční provázanost mezi jednotlivými strukturami, ztrácíme i možnost plně porozumět jejich celkovému kontextu. Neopomíjení těchto skutečností a také využití nových metod v rámci mezioborové spolupráce je výsadním přínosem současných výzkumů, které, ač se mohou na první pohled jevit příliš vleklé a uvolňující své poznatky jen pozvolna po zralých analýzách, vytvářejí hodnoty trvalého charakteru - minimálně v rámci našich současných možností - a jejichž přínos pro naše poznání forem římské profánní architektury v provinciích je nesmírný. Nezbyvá než doufat, že snahy o takto důkladné výzkumy budou i v budoucnu bohatě rozdmýchávány a konfrontovány s všeobecnou a širokou podporou.

---

9. SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ

9.1 POUŽITÁ LITERATURA

- ALSTON, Richard. 1995. *Soldier and Society in Roman Egypt: A Social History*. London - New York: Routledge. 1. vydání. 263 s. ISBN 0-203-06673-1.
- BAGNALL, Roger S. - RATHBONE, Dominic W., et al. 2004. *Egypt: From Alexander to the Copts*. London: The British Museum Press. 1. vydání. 320 s. ISBN 0-7141-1952-0.
- BARD, Kathryn A. 1999. *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. London – New York: Routledge. 1. vydání. 1227 s. ISBN 0-415-18589-0.
- BAREŠ, Ladislav - VESELÝ, Rudolf - GOMBÁR, Eduard. 2009. *Dějiny Egypta*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 1. vydání. 821 s. ISBN 978-80-7106971-3.
- BÁRTA, Miroslav - BRŮNA, Vladimír – ČERNÝ, Viktor – MUSIL, Jiří - SVOBODA, Jiří – VERNER, Miroslav. 2004. *Průzkum oázy El-Hajez, oáza Baharija (březen 2004)* in PES III. s. 183-202.
- BÁRTA, Miroslav - BRŮNA, Vladimír – ČERNÝ, Viktor – MUSIL, Jiří – Tomášek, Martin. 2009. *Průzkum oázy El-Héz. in Ostrovy zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 143-196. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- BÁRTA, Miroslav - BRŮNA, Vladimír - SVOBODA, Jiří – VERNER, Miroslav. 2003. *Průzkum oázy El-Haiez, oáza Bahrija* in PES II. s. 24-33.
- BÁRTA, Miroslav, et al. 2009. *Ostrovy zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- BÁRTA, Miroslav. 2006. *Výzkumy v egyptské Západní poušti. El-Hajez 2005*. in PES V. s. 1-4. Editor: Jana Mynářová.
- BÁRTA, Miroslav. 2009a. *Mýtus, cesty, poušť: zrod staroegyptské civilizace* in *Ostrovy zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 47-76. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- BÁRTA, Miroslav. 2009b. *Historie objevování Bahrijské oázy a její hlavní památky* in *Ostrovy zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 175-196. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- BOWMAN, Alan K. 1996a. *Egypt afetr the Pharaohs: 332 BC - AD 642*. Berkeley: University of California Press. 2. vydání. 270 s. ISBN 9780520205314.
- BOWMAN, Alan K. 1996b. *Egypt* in *The Cambridge Ancient History*, svazek 10, *The Augustan Empire 43 B.C. - 69 A.D.* s. 676-702. Editoři: Alan K. Bowman, Edward Champlin a

- Andrew Lintott. Cambridge: Cambridge University Press. 1. vydání. 1090 s. ISBN 9780521264303.
- CAPPONI, Livia. 2010. *The Roman Period in A Companion to Ancient Egypt*, svazek 1. s. 180-198. Editor: Alan B. Lloyd. Chichester: Blackwell Publishing. 1. vydání. 638 s. ISBN 978-1-4051-5598-4.
- CASTEL G. - TALLET, P. 2001. *Les inscriptions del'Harra, oasis de Bahareya* in BIFAO 101. s. 99-136. ISBN 2-7247-0309-X.
- COLIN, Frédéric - LABRIQUE, Françoise. 2001. *Recherches de terrain en Egypt: Chronique. Recherches archéologiques dans l'oasis de Bahariya (1997-2000)* in DHA 27/2. s. 159-192.
- COLIN, Frédéric - LABRIQUE, Françoise. 2003. *Recherches de terrain en Egypt: Chronique 2003. Recherches archéologiques dans l'oasis de Bahariya (2003)* in DHA 29/2. s. 165-185.
- COLIN, Frédéric – LAISNEY, Damien – MARCHAND, Sylvie. 2000. *Qaret el-Toub: un fort romain et une nécropole pharaonique. Prospection archéologique dans l'oasis de Bahariya 1999* in BIFAO 100. s. 145-192. ISBN 2-7247-0289-1.
- COLIN, Frédéric (ed.) 2012. *Bahariya I. Le fort romain de Qaret el-Toub I (BIFAO 62)*. ISBN 978-2-7247-0566-9.
- COLIN, Frédéric. 2005. *Kamose et les Hyksos dans l'oasis de Djesdjes* in BIFAO 105. s. 35-47.
- DAVIES, Norman de Garis. 1922. *The tomb of Puyemrê at Thebes vol. I: Hall of Memories*. New York. 1. vydání. 109+43 s.
- DAVIES, Norman de Garis. 1972. *The Tomb of Rekh-Mi-Re at Thebes*. New York: Arno Press. 122 s. ISBN 9780405022678.
- DODSON, Aidan - IKRAM, Salima. 2008. *The Tomb in Ancient Egypt*, London: Thames & Hudson. 1. vydání. 368 s. ISBN 978-0-500-05139-9.
- DOSPĚL, Marek. 2009. *Křesťanství a křesťané v Egyptě a v Západní poušti zvlášť in Ostrovy zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 277-312. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- DUVETTE, Catherine - COLIN, Frédéric. 2004. *Recherches archéologiques dans l'oasis de Bahariya (2004)* in DHA 30/2. s. 115-145.
- FAKHRY, Ahmed. 1942. *The Egyptian Deserts: Bahria Oasis vol. I*. Cairo: Government Press. 182+62 s. ISBN 8894-1941-325-ex.
- FAKHRY, Ahmed. 1950. *The Egyptian Deserts: Bahria Oasis vol. II*. Cairo: Government Press. 130 s. ISBN 3927-1949-360-ex.

- GARDINER, Alan H. 1933. *The Dakhleh Stela* in JEA 19, ½. s. 19-30.
- GRANT, Michael. 2003. *Kleopatra. Královna egyptská*. Z originálu *Cleopatra*, poprvé vydáno r. 1972, Weidenfeld & Nicolson, přeložila Alenandra Fraisová. Praha: BB Art. 1. vydání. 311 s. ISBN 80-7341-057-5.
- HARKER, Andrew. 2008. *Loyalty and Dissidence in Roman Egypt. The Case of the Acta Alexandrinorum*. Cambridge: Cambridge University Press. 1. vydání. 256 s. ISBN 978-0-521-88789-2.
- HAWASS, Zahi A. 2000. *Valley of the Golden Mummies*. Káhira: American University in Cairo Press. 1. vydání. 211 s. ISBN 9789774245855.
- HUEBNER, Sabine R. 2007. 'Brother-Sister' Marriage in Roman Egypt: A Curiosity of Humankind or a Widespread Family Strategy? in JRS 97. s. 21-49.
- ISSAWI, Bahay. 2009. *Počátky novodobého objevování egyptské západní pouště* in *Ostrovny zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 12-46. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- JACKSON, Robert B. 2002. *At Empire's Edge: Exploring Rome's Egyptian Frontier*. New Haven - London: Yale University Press. 384 s. ISBN 0-300-08856-6.
- JAMESON, Shelagh. 1968. *Chronology of the Campaigns of Aelius Gallus and C. Petronius* in JRS 58. s. 71-84.
- KUCERA, Paul. 2005. *The Late Roman fort at Qaret el-Toub in Bahariya Oasis: towards a contextual understanding* in *The Artefact* 28. s. 22-34.
- MAŘÍKOVÁ VLČKOVÁ, Petra, et al. 2009. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. Praha: Libri. 1. vydání. 416 s. ISBN 978-80-7277-229-2.
- MUSIL, Jiří – TOMÁŠEK, Martin. 2009. *Archeologický výzkum pozdně římského osídlení na lokalitě Bír Šovíš* in *Ostrovny zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 217-248. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- MUSIL, Jiří. 2009. *Egyptské oázy v době římské* in *Ostrovny zapomnění: El-Héz a české výzkumy v egyptské Západní poušti*. s. 197-216. Editor: Miroslav Bárta. Praha: Dokořán. 1. vydání. 430 s. ISBN 978-80-7363-246-5.
- O'CONNOR, David - QUIRKE, Stephen, et al. 2003. *Mysterious Lands*. London: UCL Press. 1. vydání. 245 s. ISBN 1-84472-004-7.
- QUIBELL, J. E. 1900. *Hierakonpolis, svazek 1, Plates of Discoveries in 1898*. London: Bernard Quaritch. 1. vydání. 83 s.

- RIGGS, Christina. 2005. *The Beautiful Burial in Roman Egypt. Art, Identity, and Funerary Religion*. Oxford: Oxford University Press. 1. vydání. 334 s. ISBN 978-0-19-927665-3.
- SHAW, Ian - JAMESON, Robert, et al. 1999. *A Dictionary of Archaeology*. Oxford: Blackwell Publishers. 1. vydání. 624 s. ISBN 0-631-17423-0.
- SHAW, Ian, et al. 2003. *Dějiny starověkého Egypta*. Z orig. *The Oxford History of Ancient Egypt* přeložila Daniela Feltová. Praha: BB Art. 1. vydání. 525 s. ISBN 80-7257-975-4.
- SIMPSON, William Kelly, et al. 2003. *The Literature of Ancient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry*. New Heaven - London: Yale University Press. 3. vydání. 598 s. ISBN: 0-300-09920-7.
- SMOLÁRIKOVÁ, Květa. 2009a. *Třetí přechodné období (1069 – 664 před n. l.)* in *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. s. 290-303. Editor: Petra Maříková Vlčková. Praha: Libri. 1. vydání. 416 s. ISBN 978-80-7277-229-2.
- SMOLÁRIKOVÁ, Květa. 2009b. *Pozdní doba (664 – 332 před n. l.)* in *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. s. 304-321. Editor: Petra Maříková Vlčková. Praha: Libri. 1. vydání. 416 s. ISBN 978-80-7277-229-2.
- SMOLÁRIKOVÁ, Květa. 2009c. *Řecko-římské období (332 před n. l. – 395 n. l.)* in *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. s. 322-347. Editor: Petra Maříková Vlčková. Praha: Libri. 1. vydání. 416 s. ISBN 978-80-7277-229-2.
- SNAPE, Steven. 2003. *The Emergence of Libya on the Horizon of Egypt in Mysterious Lands*. s. 93-106. Editoři: David O'Connor, Stephen Quirke et al. London: UCL Press. 1. vydání. 245 s. ISBN 1-84472-004-7.
- SOUTHERN, Pat – DIXON, Karen R. 1996. *The Late Roman Army*. London: Routledge. 1. vydání. 206 s. ISBN 9780713470475.
- THOMPSON, Dorothy J. 1992. *Egypt, 146-31 B.C.* in *The Cambridge Ancient History*, svazek 9, *The Last Age of the Roman Republic 146-43 B.C.* s. 310-326. Editoři: J. A. Crook, Andrew Lintott a Elizabeth Rawson. Cambridge: Cambridge University Press. 1. vydání. 920 s. ISBN 9780521256032.
- TRIGGER, B. G. - KEMP, B. J. - O'CONNOR, D. - LLOYD, A. B. 2004. *Starověký Egypt: Dějiny společnosti*. Z anglického orig. *Ancient Egypt: A social History* přeložila Renata Landgráfová a Jana Mynářová. Praha: Volvox Globator. 1. vydání. 452 s. ISBN 80-7207-535-7.
- VERNER, Miroslav. 2008. *Objevování starého Egypta*. Praha: Paseka. 1. vydání. 408 s. ISBN 978-80-7185-896-6.

- VERNER, Miroslav. 2010. *Chrám světa: Svatyně, kulty a mystéria starověkého Egypta*. Praha: Academia. 1. vydání. 568 s. ISBN 978-80-200-1861-8.
- VIVIAN, Cassandra. 2002. *The Western Desert of Egypt: An Explorer's Handbook*. Cairo: The American University of Cairo Press. 2. vydání. 423 s. ISBN 977-424-527-X.
- WAGNER, G. 1987. *Les Oasis d'Égypte à l'époque grecque, romaine et byzantine d'après les documents grecs*. Kahira: Institut français d'archéologie orientale du Caire. 1. vydání. 434 s.

9.2 PRAMENY

- AMMIANUS MARCELLINUS. *Res Gestae*.
- CASSIUS DIO. *Historia Romana*.
- GAIUS IULIUS CAESAR. *Commentarii de Bello Civili*.
- HERODOTOS. *Historiae* (*Dějiny aneb Devět knih dějin nazvaných Músy*, překlad Jaroslav Šonka, 2003, Academia, ISBN 80-200-1192-7).
- STRABON. *Geographica*.
- Povídka o Sinuhetovi*.

9.3 INTERNETOVÉ ZDROJE

- egyptologie.ff.cuni.cz
- maps.google.com
- old.speleo.cz
- westerndesert.geolab.cz
- www.egyptologica.be/section_egyptologie_egyptologica
- www.ifao.egnet.net/bifao
- www.lib.utexas.edu/maps/ams/north_africa/
- www.national-geographic.cz/

SEZNAM PŘÍLOH

I.	Mapa Egypta	Příloha I
II.	Chronologický seznam vládců Egypta do konce doby byzantské	Příloha II-V
III.	Plán oázy Baharija	Příloha VI
IV.	Obrazová příloha.....	Příloha VII-XXVI
INDEX PŘÍLOH.....		Příloha XXVII-XXVIII